

Révész Béla¹

Interjú Sárközy Tamással (2006)

A Demokrácia Központ Közalapítványt egy 2005. évi kormányhatározat alapította meg. A Közalapítvány pedig létrehozta a Demokratikus Átalakulásért Intézetet (International Centre for Democratic Transition), hogy – alapszabályzata szerint – független, nemzetközi, non-profit szervezetként „összegyűjtse azon országok tapasztalatait, amelyek már átestek a demokratikus átalakulás folyamatán, és ezzel hozzájáruljon a demokrácia világméretű terjedéséhez”. Kutatási témái közül elsőként indult meg az az „Oral History” program, amely a magyarországi és a térség más országaiban lezajlott demokratikus átmenetet a hazai és nemzetközi élet kiemelkedő politikai, kulturális, tudományos személyiségeivel felvett videointerjúk révén kívánta dokumentálni.²

A Sárközy Tamással folytatott közel négyórás beszélgetésre 2006 május 16-án került sorra a Corvinus Egyetem Gazdasági Jogi Tanszékén. Meglehetősen bonyolult volt alkalmas időpontot találni, hiszen ekkor már megkezdődött a vizsgaidőszak, de egyébként is eseményekben rendkívül gazdag volt ez a tavasz. Az egy hónappal korábbi országgyűlési választásokat az MSZP nyerte, éppen alakulófélben volt a második Gyurcsány-kormány, megkezdődtek az egyeztetések a szocialisták és a szabaddemokraták koalíciókötéséről is. Sárközy Tamást mindenképpen érintették ezek az események, hiszen a jogtudóst először Medgyessy Péter, majd az őt 2004 szeptemberében felváltó Gyurcsány Ferenc kormányfő is felkérte az államreformot megalapozó törvény előkészítésével. Ráadásul a 2006 tavaszán megjelent Sárközy-könyv³ élénk vitájában Gyurcsány Ferenc egyértelműen elkötelezte magát az abban foglaltak megvalósítása mellett, amennyiben a választások után is posztján marad, sőt ígéretet tett arra is, hogy ebben az esetben még a nyár folyamán a parlament elé kerülnek az államreformot beindító törvények. Ez a magyarázata annak, hogy a könyv vezérmotívumai be is kerültek az MSZP hivatalos választási programjába. Az csak később derült ki, hogy jelen interjú készítésekor már folytak az Államreform Bizottság létrehozására irányuló tárgyalások is, amely egy hónappal később meg is alakult.⁴ Ennek feladata a közigazgatásra vonatkozó államreform szakmai és politikai szempontok szerinti elemzése és értékelése lett, állásfoglalásaival pedig elsősorban a politikai, közigazgatási intézmények költséghatékonyságát és racionalitását volt hivatva javítani. A bizottságnak a miniszterelnök felkérésére Sárközy Tamás is tagja lett. Munkájukkal kapcsolatban ekkor így nyilatkozott: „Az átalakítást a következő kormányzati ciklus végére szerintem le kell zárni. Ezen belül a javasolt intézkedések 80 százalékának 2007 végére kész kell lenniük. Én azt tartanám egyébként

¹ Szegedi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudomány Kar, habilitált egyetemi docens, revesz@polit.u-szeged.hu

² A tervezett hatvan videofelvételből 2006 márciusa és novembere között tizenkét interjú elkészítésében volt alkalmas részt venni. A beszélgetésekre a következő időpontokban került sor: Kilényi Géza (2006. március 21.), Kulcsár Kálmán (2006. április 11.), Sárközy Tamás (2006. május 15.), Györgyi Kálmán (2006. május 17.), Somogyvári István (2006. május 23.), Szalai Erzsébet (2006. június 13.), Fejtő György (2006. június 16.), Berecz János (2006. június 20.) Pataki Ferenc (2006. június 21.), Fodor Gábor (2006. június 30, 2006. szeptember 13.), Ara-Kovács Attila (2006 november 10.), Kasza László Levente (2006. november 15.).

³ Sárközy Tamás: Államszervezetünk potenciazavarai: a betegség okai, a beteg állapota, a gyógyulás útjai: [javaslat egy hatékony és modern kormányzati szervezet kialakítására] Budapest, HVG-ORAC, 2006, 397 p.

⁴ Az államreform előkészítésével és megvalósításával összefüggő egyes szervezeti és személyi kérdésekről szóló 1061/2006 (VI. 15.) Korm. rendelet.

helyesnek, ha a mintegy 20 százalékos csökkentést jelentő enyhébb változattal indulnánk és 2010-re, azaz a kormányzati ciklus végére jutnánk el az egyharmados szervezeti csökkentéshez. Míg a teljes államreformhoz új alkotmány és a kétharmados törvények sora kell, a kormányzati szervezeti reformhoz alig kell törvényhozás. A szándék mindenesetre az, hogy a kormány elkezdje a reformot, és ennek át kell mennie egy szélesebb államreformmá. Ha normális politikai körülmények fognak kialakulni a választások után, akkor szerintem a kormányzati reform mellett a területi államreform is megoldható”⁵. *A „normális politikai körülmények” reményeinek megghiúsulása azonban erős indítékot kapott már azzal is, hogy az interjút követő tizedik napon hangzott el Gyurcsány Ferenc őszi beszéde...*

A 2020 elején 80 éves korában elhunyt Sárközy Tamás írásai, könyvei, szereplései, sokszor váltottak ki élénk vitát, színes egyénisége a rajongástól az elutasításig terjedő skálán szinte mindenkit azonnali állásfoglalásra készítetett. Szívesen állt a sajtó rendelkezésére, gyakori szereplője volt a szakmai előadásoknak, tudományos konferenciáknak, egyszerre több egyetem professzoraként is oktatott, sokat publikált és éppúgy elnökölte a Magyar Jogász Egyletet mint a Jégkorongszövetséget. Bárhol megjelent, azonnal a társaság középpontjába került és bármikor kész volt fanyar humorú anekdotáival szórakoztatni hallgatóságát. A saját maga által élete fő művének tekintett társasági törvény megalkotásában való részvételére például így emlékezett vissza „öninterjújában”⁶: „1987 nyarán Grósz Károlyt nevezték ki a kormány élére. Szabadságon voltam, Grósz kinevezésének hatására berohantam a Parlamentbe csomagolni⁷, hogy mihamarabb

⁵ „A ciklus végére jussunk el az államszervezet egyharmados csökkenéséhez”. Beszélgetés Sárközy Tamással. Napi Gazdaság, 2006. január 24.

⁶ Korsós Antal: Nem éppen szobatudós. Beszélgetés Sárközy Tamással. Mozgó Világ, 2002. 7. 120. p.

⁷ Gondolhatta, hogy az 1987-től a Minisztertanács Parlamenti titkárságán végzett munkájára az új miniszterelnök nem

visszajussak az egyetemre. Emlékszem, hogy Lengyel Laci és Csillag Pista véletlenül kint álltak a Kossuth téren, és jót röhögtek rajtam... Az az üzenet várt, hogy menjek fel a miniszterelnökhöz. Ott ült az asztalnál Grósz Károly (akit Nagy Károly apjáról Kis Pipinnek nevezünk), és egy óriási csülköt evett nagyfröccsök kíséretében. Azt mondta: »Hallom, professzor úr, csomagol. Nézze, maga is szeret dolgozni, én is szeretek dolgozni. Nem próbálnánk meg együtt? Tudnék is magának egy testhez álló munkát adni, egy éven belül szükségünk lenne a társasági törvényre. Megcsinálná? Egyébként nem akar egy fröccsöt?« Akartam – a csülökből nem adott.”⁸

A róla kialakult tarka képet talán egy 1993-ban készült írás összegezte a legtalálóbban: „Hallgatói kedvence, előadásairól nem érdemes hiányozni, azokon ugyanis a gazdasági élet szereplői mellett a közélet tagjai is állandó résztvevők. Cinikus technokrata, a gyakorlat embere, ellensége az érzelmi alapú politizálásnak. Tanácsadó, szakértő, »jogalkotó«, a gazdasági-társasági jog atyja, politikusok sűgője, de elsősorban az alapkutatást kedvelő egyetemi professzor.”⁹

A Demokratikus Átalakulásért Intézet keretében készült beszélgetések egy része 2007 és 2010 között három kötetben megjelent.¹⁰ A Sárközy Tamással készült interjúból csak a 2007-es kötet használt egy egy-mondatnyi, és egy rövidebb szövegrészletet. A beszélgetés közzétételével nem csak a 2020. február 4-án elhunyt professzor emléke előtt tisztelgünk, de az interjú teljes szövegének nyilvánosságra hozatalával a közlés eddig elmaradását is pótolni kívánjuk.

– Az eddigi szakirodalomból úgy tűnik, mintha egyelőre feldolgozatlan lenne a politikai, a jogi és a gazdasági rendszerváltásnak egymáshoz való viszonya. Vannak nézetek, amelyek szerint a gazdasági átalakulás kezdete jócskán megelőzte az 1989-90-es évek klasszikus értelemben vett politikai és közjogi rendszerváltását. Mégis, mintha kissé a politikai átalakulás árnyékába szorulna a gazdasági átalakulás. Ez nemcsak a közvéleményben tükröződik így, de többnyire a szakirodalomban is. Mi lehet ennek a magyarázata?

– Ez valóban így van, és törvényszerűen van így. Ugyanis maga a rendszerváltozás, a politikai értelemben vett rendszerváltozás jóval látványosabban és sokkal rövidebb idő alatt, tehát a közvélemény által jobban megfigyelhetően történt lényegében 1989 kora nyara és 1990 nyara között. A gazdasági rendszerváltozás persze jóval korábbi, és ez összefügg azzal is, hogy a gazdasági rendszerváltozás tulajdonképpen nem rendszerváltozásként indult, hanem – néhányan írják is a politológiai irodalomban – modellváltásként. Amin mi a '80-as években dolgoztunk, többek között az állami szektornak a reformján, azt megelőzi 1979-81 között az Ipari Minisztériumnak, a Magyar Kereskedelmi Kamarának a létrehozása. Majd 1984-ben – amiről én egy külön könyvet is írtam, azt hiszem az a neve, hogy „Egy gazdasági szervezeti reform

fog igényt tartani.

⁸ Korsós Antal: Nem éppen szobatudós. Beszélgetés Sárközy Tamással. Jogásportrék - ráadás. Mozgó Világ 2002. 7. 12 p.

⁹ Nej György: Sárközy – száguldó professzor. 168 óra. 1993. május 5.

¹⁰ Bába Iván: Békés átmenet: adalékok a kialakított rendszerváltoztatáshoz. Demokratikus Átalakulásért Intézet, Budapest, 2007. 270 p.; Felgyorsult történelem: 18 beszélgetés a szocializmus bukásáról (szerk. Bába Iván) Budapest, Demokratikus Átalakulásért Intézet, 2010. 403 p.; Felgyorsult történelem. 18 beszélgetés a szocializmus bukásáról. (szerk. Bába Iván, Varga Zoltán) Demokratikus Átalakulásért Intézet. Budapest, 2010, 403 p.

sodrában”¹¹ – az állami vállalatokat önkormányzó vállalatokká tettük, tehát az államigazgatásnak a hatalmát leszedtük a vállalatokról. A megerősödő vállalati önállóság 1985-ben és a szövetkezetek önállósága együttesen pedig már egy nem-tervlembontásos szocialista szektort jelentett. Mindehhez hozzájött az 1979-81-es kisvállalkozási program, így 1986-87-re megérett egy olyan elképzelés – a mi részvételünkkel –, aminek az volt a lényege, hogy ha nem is rendszerváltozással, de a szocialista politikai rendszer fennmaradásával egy vegyes típusú gazdaság jöjjön létre. Tehát a társasági törvény, amelyen intenzíven dolgoztam, és amit 1988. október elején fogadott el az országgyűlés – akkoriban Magyarországot még Kádár János vezette – az abból indult ki, hogy marad az állami szektor, marad a szövetkezeti szektor, de jön mellé egy magánszektor, amely részben magyar magánszemélyek vállalkozásaiból, részben pedig külföldi befektetésekből, tehát „joint venture”-ből jön létre. Ez tehát egy vegyes tulajdonosi rendszert célzott meg, de akkor még arról, hogy az állami szektor meg a szövetkezeti szektor megszűnik, és csak magángazdaság lesz – ez ugyanis a valódi rendszerváltozás – szó sem volt. Azaz itt abban az időben a reform volt az elérendő cél, és nem a forradalom. Tehát lényegében ez az oka annak, hogy a rendszerváltást emlegetve a gazdasági átalakulásról kevesebb szó esik.

Egyébként egy további oka van ennek, nevezetesen hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknál, tehát 1989 nyarán a gazdasági kérdések gyakorlatilag nem kerültek megtárgyalásra, és ez is oka annak, hogy a gazdasági vonatkozások háttérbe szorultak. De hangsúlyozom, ez az egész folyamat, tulajdonképpen 1989 nyaráig a gazdaságban a modellváltást, tehát egy vegyesgazdaság létrehozását célozta, és nem a rendszerváltozást. Nem véletlen, hogy most ilyesmivel kísérleteznek Kínában is, meg Vietnámban is. A társasági törvény kapcsán én többször jártam mostanában ezekben az országokban. Tehát kb. ott is azt próbálják követni, hogy valamilyen módon fenntartani a szocialista felépítményt, de mellette egy vegyes, kapitalista gazdaságot bevezetni. Ez az oka tehát, hogy ez háttérbe szorult, mert mondom, 1989 elejéig például a privatizációról Magyarországon senki nem beszél.

– A Kádár-rendszer legzordabb éveiben végezte az egyetemet 1958-és 1963 között. Milyen volt akkoriban egyetemistának, és főképpen joghallgatónak lenni?

– Azért ebből a szigorból mi, 18 évesen olyan túlzottan sokat nem észleltünk, én mindenképpen kellemesen emlékszem vissza az egyetemi éveimre. Jó, az édesapám egy nagyon ismert, jelentős mérnök volt. Az akkori körülmények között mi jó anyagi körülmények között éltünk. Rengeteget buliztam, ittam, tehát a joghallgatónak a vidám életét éltem akkor is. Voltak ugyan kisebb problémák ebből, de alapvetően nagyon kellemes egyetemi évekre emlékszem vissza. És még egyet azért szeretnék hozzátenni. Nagyon erős professzorok voltak akkor az egyetemen. Tehát még a Rákosi-rendszernek is volt annyi esze, hogy ezeket az embereket nem tette el onnan. Az én szakmámban ott lehetett Eörsi Gyula, Világhy Miklós, Nizsalovszky Endre, ők voltak az igazi professzorok. Én még láthattam magát Marton Gézát is, és az öreg Eckhartot, tehát nagyon erős professzori gárda volt, tanulni lehetett tőlük.

– A végzés után azonnal az Építésügyi Minisztériumhoz kerül. Hogyan lehetett hasznosítani az itt szerzett tapasztalatokat a későbbi vállalatelméleti munkássága során?

– Igen, ez nagyon fontos dolog volt az életemben. Annak idején erősen prűszköltem ellene, mert nagyon szerettem volna az egyetemen azonnal bennmaradni, de nekem annyi konfliktusom volt

¹¹ Egy gazdasági szervezeti reform sodrában. Az 1984-85-ös szervezeti váltáshoz. (Gyorsuló idő) Magvető, Bp., 1986.

korábban, hogy ezt nyilvánvalóan nem lehetett elérni. De mondjuk a Jogtudományi Intézetbe is szerettem volna bejutni, akkor viszont azt mondta Eörsi Gyula, aki ott főnök volt¹², hogy kicsit még várni kellene ezzel. Egy kicsit sokat vártam rá, mintegy hat évet, de utólag visszagondolva ez is nagyon hasznosnak bizonyult. Láthattam ugyanis, hogy miként működik egy vállalat, egy minisztérium, és megtanulhattam kodifikálni is. Ma mindenki azt hiszi, hogy egy szabadfoglalkozású jogász, vagy egy ügyvéd másnap reggelre írhat egy törvényt. De nem, azt meg kell tanulni. Két évig tanultam én is kodifikálni a beruházási kódexen, nehéz műszaki jogszabályokon. Letettem az ügyvédi vizsgát. Én nem a tudományos fokozatom alapján vagyok ügyvéd, hanem saját vizsgával rendelkezem. Rengeteg fajta jogággal kellett dolgoznom az Építésügyi Minisztériumban, polgári joggal, közjoggal, munkajoggal, földjoggal, mindennel. Kitűnő jogászok mellé kerültem. Kozma Tamás, Sebestyén Péter, Móry László, nagyon ismert jogászok, nagyon erős volt a minisztériumban a jogi részleg, tehát utólag csak hálás lehetek, hogy pályakezdőként odakerülhettem.

Az biztos, hogy a Jogtudományi Intézetben kezdettől kezdve gazdasági jogi témákkal foglalkoztam. Mondjuk a szakmám eleve ez volt, azt hiszem a társaságokról én írtam először könyvet Magyarországon 1972-ben¹³, és még egy talán, ami ebben szerepet játszott: azt hiszem, én vagyok az egyetlen magyar elméleti jogász, aki a gyakorlatban is dolgozott. Amint szóba került, az egyetem elvégzése után hat évig az Építésügyi Minisztérium környékén voltam. Sőt, később is, amikor már a Jogtudományi Intézetbe meg az egyetemre kerültem mindig voltak gyakorlati munkáim. Ráadásul van egy olyan tulajdonságom is, hogy én elég gyorsan dolgozom, ami azért az állami megrendelések szempontjából nem mindegy. Tehát én eléggé megterhelhető vagyok az ilyen ad hoc jellegű megbízatásokkal. Amíg más tudós elkezd jajgatni, hogy ehhez neki több hónap kellene, én olyankor hazamegyek és elkezdek írni. Nekem ez alaptermészetem, amelyet többen kifogásolnak is. Gyakran mondják ugyanis, hogy először tudományosan meg kell alapozni, csak úgy lehet utána nekiállni kidolgozni. Több bírálatot is kaptam emiatt.

És volt még egy további tényező is, ami nagyon jellemző a Kádár-rendszerre – hogy én nem voltam párttag. Tehát mindig, amikor bevettek ezekbe a bizottságokba, szervezetekbe, az azért lehetett, mivel egyrészt valóban szükségük volt egy írástudóra, másodsor pedig ki ne lehetett jelteni, hogy ez nem csak pártügy, hiszen ebben párton kívüliek is részt vesznek. Kádár már a '60-as években mindig tartott párton kívüli minisztert, például Trautmann Rezsőt az Építésügyi Minisztériumban. Velem kapcsolatban is mindig azt mondták, hogy hát igen-igen, ez egy konzultatív testület pártbizottságon, de hát van benne pártonkívüli is. És mivel a szakterületem alapvetően a még nem sokak által művelt gazdasági jog volt, ezért kerülhettem a későbbiekben előtérbe.

– Hogyan alakultak a kapcsolatai a rendszerváltás előtti ellenzéki közgazdászokkal, befolyásolta-e ezt a Fordulat és Reform megjelenése?

– Nekem személyesen nagyon jó viszonyom volt a szerzők jelentős részével, már csak azért is, mert a szerzők egy része itt dolgozott ezen a tanszéken. Tölgyessy Péter, ha egyszer hajlandó lesz a fizetés nélküli szabadságáról visszajönni, én hozzáam jön majd vissza, ahonnan 1989-ben ment el, és Halmai Gábor is ezen a tanszéken dolgozik. A közgazdász kollegákkal pedig, Antal Lászlóval nekem 30 éves barátságom van, nagyon jó viszonyban voltam én akkor is Bauer

¹² Eörsi Gyula egyetemi állása mellett 1957-től az Állam- és Jogtudományi Intézet polgári jogi osztályának vezetője, majd igazgató-helyettese lett.

¹³ Vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1972.

Tamással, Lengyel Lacival... De nem az én állami állásom gátolta ezt meg, hogy részt vegyek a Fordulat és reform megírásában, hanem az, hogy ők mindig is külön voltak. Tehát a Közgazdaságtudományi Társaság, a Pénzügykutató Rt. mindig külön volt. Most is, ma délután is meg vagyok hívva a Csillagéknek ez a „Kettős kötés” című kötetére¹⁴, de engem oda opponensként és vitapartnerként hívnak, sose vettek be. Tehát mi azért jogászok vagyunk, és mivel Tölgyessy, meg Halmai kimentek a jogból, ezért őket szerzőként bevették. Én mindig hangsúlyoztam, hogy én jogász vagyok, tehát a kettő között különbség van. Hozzá kell tennem, hogy a Fordulat és reformot a Konzultatív Testület megtárgyalta, ahol én, ha jól emlékszem elég erősen kiálltam az anyag mellett lényegében egyedül. Pedig voltaképpen kritizálni én is kritizálhattam volna, hiszen a Fordulat és reform jelentős részét már a Tervhivatalban megírták korábban, mondjuk egy kicsit nem ilyen népszerű stílusban. Jó volt a viszony velük, már csak azért is, mert Medgyessy, amikor megszüntette a Pénzügykutató Rt-t, akkor egyben gondoskodott arról, hogy a társaság jelentős része bejöjjön hozzánk a parlamentbe. Így például Antal László ott ült az én szobámtól azt hiszem 5 szobányira, tehát nem volt ilyen probléma, csak ők azért a közgazdasági kérdéseket kissé mindig másként kezelték, és később aztán '98-ból ebből az átalakulási törvény kapcsán egy kicsi konfliktus is támadt. Úgyhogy ebben valóban támadt nézeteltérés '89 nyarán, mert én azt mondtam, hogy ha a vállalati önállóság valóban létezik, akkor a döntéseket alapvetően a vállalatoknál kell meghozni. Mert hiszen a jogszabályok szerint, a vállalatok megkapták ezeket a tulajdonosi jogokat. Antalnak, Surányinak, meg Bokrosnak, akik ott üldögéltek, azt mondták, hogy ne a vállalat privatizálja saját magát, hanem az állam vegye el a vállalati önállóságot és az állam privatizáljon. Ebben akkor egy elég jelentős vita alakult ki közöttem és ő közöttük.

– Eörsi Gyula 1969-ben hívja meg a Jogtudományi Intézetbe. Itteni tudományos karrierje lendületesen indul, fiatalon szerzi meg a kandidátusi fokozatot.

– Ha Önnek egy harminckét éves ember fiatal, akkor igen. Amikor bekerültem a Jogtudományi Intézetbe, akkor én tulajdonképpen már készen álltam. Már két könyvet tudtam megjelentetni, ami a kandidátusi disszertációm mögött állt. Akkoriban azért más világ volt, mint most, mert például az én kandidátusi disszertációm ezer oldal fölött volt. Ma az Akadémia nem vesz be olyan disszertációt, ami 250 oldalnál több. Tehát abban az időben a disszertáció monográfiát jelentett. A monográfia a mi fogalmaink szerint azt jelenti, hogy van történeti rész, indulva a római jogtól, aztán van egy nemzetközi összehasonlító rész, tehát hogy mi van a világban, aztán következik a magyar gyakorlat, végül javaslatokat kell tenni a jövőre nézve. Tehát a jogtudomány akkor még nem egy deskriptív jogtudomány volt, hogy most leírom, mi van a jogszabályokban, hanem követelmény volt, hogy tessenék valami újat is mondani. Én az 1972-es állami tulajdoni könyvemben már az állami tulajdonnak egy bizonyos fokú tagadását hoztam szóba. Leírtam azt, hogy a vállalatoknak valódi tulajdonjogot kell adni. Ugyanebben az időben, ugyanezért például súlyos kellemetlenségei voltak Heller Ágneséknek, meg Hegedűs Andrásnak a szomszédban, a Szociológiai Intézetben. De miután én betartottam a szabályokat, tehát csak akadémiai közleményekben írtam le a nézeteimet, és ezek egy rendkívül kis példányszámú könyvben jelentek meg, ezért én sokkal többet mondhattam, mint ők, mégsem lett semmi bajom ebből. De mivel ők a Népszabadságba írták ezeket, ebből bizonyos problémák származtak, és ez is jól mutatja az akkori tudományos életnek a felépítését. Tehát akadémiai belső papírokban mindenki azt írta már akkor is, amit akart, persze bizonyos határok között. De például azt, hogy az állami tulajdont nem

¹⁴ Csillag István - Mihályi Péter: Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja. Globális Tudás Alapítvány, Budapest, 2006.

szabad ügy értelmezni, hogy még a hamutartó is az államé legyen, mivel ha a hamutartó is az államé, akkor az állam nem tud foglalkozni a vállalatok stratégiai irányításával. Ezt azért már akkor is le lehetett írni.

– Az elsők között hívta fel a figyelmet a közjogi és a polgárjogi tulajdonfogalom szétválasztásának a jelentőségére...

– Igen, azzal próbálkoztam, hogy az állam, államjogi tulajdonos, a vállalat meg polgárjogi tulajdonos. Ehhez azonban tudni kell, hogy jogilag csakis polgárjogi tulajdon van. Tehát amikor én azt állítottam, hogy az állam államjogi tulajdonos, tulajdonképpen úgy gondoltam, hogy ez bizonyos értelemben csak ideológiai álca volt. Tehát aki ezt érteni akarta ezt, az meg is értette. Egyébként akkoriban a Közgazdasági Szemlében elég nagy vita kerekedett erről, amiből én egész jól jöttem ki¹⁵. Mindenesetre ez lehetővé tette számomra, hogy akkoriban lett ismert a nevem a jogászi körökön túl is. Tehát mondjuk a politika is innen vette észre, hogy létezem, mert vita támadt a könyvemről.

–1987-ben került az Igazságügyi Minisztériumba, de különféle háttéranyagokkal, a törvényalkotási programhoz kapcsolódó tanulmányokkal már korábban is részt vett a munkájukban.

– Ez azért egy kicsit másképpen van. Én a politikához valójában akkor kerültem közel, amikor 1979 és 1981 között megcsináltuk ezt az iparirányítási reformot, amely során én közvetlenül a miniszterelnöknek, Lázár Györgynek dolgoztam. Tehát én irkálgattam ezeket a papírokat másokkal együtt, és innen volt az ismeretség, hogy résztvevője lehettem, amikor 1981-ben megalakult egy nagyon erős bizottság, a Konzultatív Bizottság¹⁶, amelyben olyan emberek voltak benne, mint Pozsgay Imre, Kulcsár Kálmán, Berend T. Iván, Havasi Ferenc. Ő volt a vezetője. A bizottságban olyan szakember, aki már korábban is készíthetett ilyen anyagokat és maga is dolgozott ilyen területen, tulajdonképpen csak Pulai Miklós, meg én voltunk. Ez egy nagyon rangos testület volt, amelybe engem, mint munkaképes embert beraktak, plusz párton kívül is voltam, tehát ez a kettő mindenképpen szólt mellettem. Ott aztán 1981-től 1985-ig, tulajdonképpen az 1985-ös vállalati reformot, tehát az egész szervezeti reformcsomagot zömmel én csináltam. A Konzultatív Bizottságon belül végül így lettem ismert politikai körökben, és ezért én 1985-ben állami díjat is kaptam¹⁷. Ez életem első kitüntetése volt, ha kitüntetésnek lehet nevezni, mert én ezért aztán nem kaptam soha semmit. A fejesek általában fönt vették át a kitüntetéseket, én viszont mindig az alagsorban vehettem át a pénzt – ez nem is rossz munkamegosztás. Tehát akkor lettem én szélesebb körökben ismert, 45 éves koromban.

¹⁵Sárközy Tamás: A népgazdaság intézményrendszerének távlati fejlesztése, különös tekintettel a központi gazdaságirányítás szervezetére. Közgazdasági Szemle, 1981.1.

¹⁶Hivatalos elnevezése szerint nem Bizottság, hanem Testület. Lásd: Konzultatív Testület létrehozása a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos elméleti munkák és javaslatok összehangolására. MSZMP KB Politikai Bizottság 1981 augusztus 17-i ülése. MNL OL M-KS 288. f. 5/860. ő. e. A Titkárság 1986. december 28-i ülésén a Közgazdasági Elméleti Munkaközösség és a Konzultatív Testület összevonásával létrehozta a Közgazdasági Munkaközösséget. (Ennek az elnöke szintén Havasi Ferenc lett) MNL OL M-KS 288. f. 4/222. ő. e.

¹⁷ Állami Díj (1985) – A gazdaság és a jog közötti összefüggések tanulmányozásáért, az ezzel összefüggő gyakorlati javaslatok kidolgozásáért.

Aztán kimentem egy évre Hamburgba, és akkor írtam meg szerintem a legjobb könyvem, A jogi személy elméletének átalakulását¹⁸, amit persze senki nem olvas, mert egy teljesen elvont, tudományos mű. Majd 1987-ben – és itt kezdődik tulajdonképpen a rendszerváltozás története – bevitték a Minisztertanács Titkárságára, tehát mai fogalmak szerint a Miniszterelnöki Hivatalba, ahol a kormány modernizációs irodájának lettem a vezetője. Ekkor már döntés született, hogy meg kell csinálni a kormányrendszer modernizációját, és én éppen akkor kerültem a Miniszterelnöki Hivatalba. Készült egy 1987-es tanulmány, amit Kulcsár Kálmánnal és Kilényi Gézával írtam együtt, és tulajdonképpen a gazdasági reformmal együtt ez jelentette a kormányzati irányítás reformját is. Ez tehát már 1987-ben elkészült. Amikor engem beküldtek a kormányzatba, mert azért én nem hagytam itt az egyetemi állásomat, csak kölcsönben mentem oda három évre, akkor Németh Miklós, aki az egészet kitalálta, lényegében még azzal számolt, hogy a már búcsúzkodó Lázár György helyett Havasi Ferenc – aki az egész gazdasági reformot csinálta – lesz a miniszterelnök. Én tehát kvázi ilyen első fecskéként mentem a stábból be a kormányhoz. Ezt Lázár ugyan tudta, ennek ellenére nem feküdt keresztbe, hagyott minket dolgozni. Majd 1987 őszére elkészült ez a munkaanyag, amibe azért Kulcsár már beleírta az Alkotmánybíróságot, és Kilényi is nagyon sok elképzelést a későbbi közjogi rendszerből. Ez kb. egyidős a Fordulat és reform¹⁹ című munkával, csak éppen abból egy ilyen „slágerpapír” lett. De miután, bár a miénk bár nem volt államtitok, de azért nyilvánosan mégsem terjedhetett, elsikkadt ez a tanulmány, így kevesen tudják, hogy létezik ez a munka. Tehát 1987-ben tulajdonképpen már megkezdődött a kormányzati modernizáció, amibe persze nem óriási dolgok vannak beleírva, de az például belekerült, hogy nem ártana, ha az államot a kormány vezetné és nem a párt. Ez persze úgy van megfogalmazva, hogy az elvi, stratégiai döntéshozatal, az a pártnál van, ámde azért az államapparátus irányítása a kormányon keresztül történjék. Valóban sok minden olyan olvasható ebben a papírban, ami aztán 1990-ben tényleg megvalósult, de ez akkor is egy egy kevésbé ismert papír maradt. 1987 nyarán aztán Grósz Károly lesz a miniszterelnök, miután ő számított a legbaloldaliabb politikusnak. Én személyesen nem is ismertem, csak emlékszem rá, amikor bejelentették, hogy nem Havasi lesz a miniszterelnök, sőt a Fővárosi Pártbizottságra megy ki, és Németh Miklós lesz a gazdaságpolitikai titkár, Grósz Károly pedig a miniszterelnök. Ő pedig azonnal megbízott a társasági törvény elkészítésével.

– Grósz Károly ugyanazt értette ekkor társasági törvény alatt, mint amit a közgazdász szakma?

– Ugyanazt értette, hiszen Grósz Károly ugyan baloldali volt, de szerintem okos emberként tisztában volt azzal, hogy ha a magyar adósságállomány elérte már ezt a szintet, akkor nyugati tőkebefektetés nélkül gyakorlatilag ez nem mehet így tovább. A nyugati tőkét tehát be kell fogadni, ahhoz pedig társasági törvény kell. A nyugati tőke pedig úgy, hogy közben a magyar magántőke bővülését nem engedjük meg, nem fog bejönni. Ez az az idő, amikor Beck Tamás, mint kereskedelmi miniszter elment Nyugat-Európába és azt hiszem 20 vállalatot kvázi följánlott nekik – ez az az időszak. Ehhez pedig jogi alapok kellettek. A Szovjetunió megtehetette azt, hogy azt mondhatta Koszigin miniszterelnök, hogy amit ő aláír, az törvény nélkül is mehet. Mert a Szovjetunió azért mégiscsak Szovjetunió, tehát ott nem is csináltak ilyen társasági törvényt. De Magyarország azért mégis csak Magyarország, és itt kellett mindehhez egy társasági törvény. Ezt

¹⁸ A jogi személy elméletének átalakulása. Vizsgálódás a szervezetek komplex jogalanyiságáról; Közgazdasági és Jogi, Bp., 1985.

¹⁹ Antal László–Bokros Lajos–Csillag István–Lengyel László–Matolcsy György: Fordulat és reform. Közgazdasági Szemle, 2014. 10.

a társasági törvényt én már '80-as évek elején, sőt talán korábban is kezdeményeztem, de mindig elakadt a politika ellenállásán. Utoljára 1985-ben fordult ez elő, ezért nagy meglepetés volt, hogy Grósz azt mondta nekem, hogy társasági törvényt kell csinálni, sőt arra éppen én kapok megbízást.

Így aztán ott maradtam, és 1987 őszétől 1988 végéig nem az Igazságügyi Minisztériumban voltam, hanem bent a kormánynál, és ott csináltam a társasági törvényt. Itt szeretném megjegyezni, hogy nekem akkor egy másik funkció is volt, amiről nem sokan tudnak, ugyanis a Kulcsárral és Kilényivel készített dolgozat jegyében én lettem egy évre a kormány parlamenti titkára. Az lett a feladatom, hogy életet leheljek ebbe az országgyűlésbe, amelyet még 1985-ben választottak meg és nem is igazán akarta, hogy életet leheljenek belé. Ma már kicsit komikusan hangzik, de maga a miniszterelnök vetette föl, hogy nem ártana, ha néha ellenszavazat is lenne az Országházban... Szóval egy kicsit parlamentesebbé kellett tenni a parlamentet, ahogyan az anyagunk is írta. Kulcsár hozzátette, hogy sokkal több törvényt kellene hozni és kevesebb rendeletet, tehát ne csak három-négy ülés legyen egy évben, hanem több ülés, induljon meg a valódi törvényhozási munka. Én ezzel majdnem egy évig foglalkoztam, szinte csak úgy melleleg, pedig ez is hozzátartozik ezekhez az időkhöz. De mondom, itt senki nem gondolt még rendszerváltozásra, csak egy liberalizáltabb politikai életre. Ahogyan mi akkoriban kifejeztük, a politikai közjogi élet zárkózzon föl az egyébként 1968 óta már megreformált magyar gazdasághoz. Hasonló a helyzet a maihoz, azaz hogy a magyar gazdaság már a XXI. században van, a magyar állam pedig még tart ott. Tehát ami most folyik a magyar állam megreformálása terén az tulajdonképpen ugyanaz: a gazdaság előrement, az állam meg lemaradt, tehát tulajdonképpen az állam felzárkóztatásáról volt szó, a parlament szerepének a megerősítésével.

No, akkor elindult a társasági törvénynek a megalkotása. Sikerült kiharcolni, hogy ne az Igazságügyi Minisztérium csinálja, hanem egy speciális csapat dolgozza ki a törvényt. 1987 őszén megalakult a Kodifikációs Bizottság ezzel a nagyon nagy feladattal. Nekem szerencsém volt, mert én 1986-ban egy évig nyugaton ezzel foglalkoztam, tehát tisztában voltam a nyugati jogfejlődéssel. 1986 és '87 között nem csináltam mást Hamburgban, mint társasági jogot olvastam, tehát eléggé benne voltam. Ennek eredményeként a törvénynek a tervezete – hat szövegváltozata volt – szép munkával 1988 nyarára elkészült. És hogy szakmailag nem lehetett olyan túl rossz törvény, azt az is bizonyítja, hogy később, velem együtt az akkori Kodifikációs Bizottság tagjai csinálták a 1997-es törvénytervezetet is, és a most július 1-én hatályba lépő harmadik társasági törvényt is mi csináltuk. Ez egyben azt is jelenti, hogy a Kodifikációs Bizottság akkori tagjainak többsége – Sándor Tamás, Wellmann György, Komáromi Gábor – ma is tagjai a Kodifikációs Bizottságnak, tehát egy nagyon erős Bizottsággal csináltuk végig 1988-ban ezt a rohamunkát. De azt hiszem, hogy ez jogtechnikai szempontból is egy sikeresen elkészített törvény lett.

– Lehetett-e ekkoriban látni, hogy a tulajdonviszonyoknak elkerülhetetlen liberalizálódása, a soktípusú tulajdonosi szerkezet kialakítása előbb-utóbb a politikai rendszernek a pluralizmusát is magával hozza? Hiszen mintha a jelenlegi átmeneti társadalmak, országok, államok is hasonló vagy éppen ugyanezen problémával küszködnének. Vajon modellértékű lehet-e számukra mindaz, ami a régió, vagy éppen a magyarországi átalakulás során történt, történik?

– Igen, ez így van, hiszen az feltételezhető volt, hogy hosszú távon irreverzibilis folyamatok indulnak el a kapitalizmus irányába. Sőt, ezt nemcsak, hogy fel lehet tételezni, hanem az akkori baloldal ezt érezte is. A Gazdaságpolitikai Bizottságban a társasági törvény koncepciója 5:4-es szavazati aránnyal ment át. Nekem személyesen is volt szerencsém kétszer Kádár Jánost – hiszen akkor még ő volt a főtitkár, egészen 1988 májusáig, azaz amikor a törvény indult, akkor még ő vezette a pártot – tehát kétszer is volt alkalmam a Bizottságba meghívni, igaz, nem túl barátságos

hangnemben érdeklődött a törvény részletei után. Itt az igazi támogató Grósz Károly lett, aki annyira baloldali volt, hogy megengedhette magának egy ennyire liberális törvény támogatását. Egyébként mindig így van ez, hiszen mondjuk a Nixon-Kissinger-társaság hajtotta végre Kínával is a fordulatot, mivel ők voltak annyira konzervatívok, hogy elég nehéz lett volna azt mondani rájuk, hogy ők kommunisták. Vagy például ami Havasi Ferencnek, vagy Nyers Rezsőnek nem sikerült, azt Grósz Károly át tudta verni. De azért ők is érezték ezt, tehát én emlékszem rá, hogy amikor a parlamentben egyhangúan megszavazták a társasági törvényt, ott néhány képviselő sírva fakadt. Vagy előtte Miskolcon volt egy párttalálkozó, ahol úgy nekem rontottak – főleg baloldali szakszervezeti oldalról –, hogy az nem igaz. Tehát voltak, akik fölfogták ennek a valódi jelentőségét.

Csak hogy mi akkoriban úgy gondoltuk, hogy figyelemmel a Szovjetunió erejére és katonai jelenlétére, ez egy hosszú folyamat lesz. Nemrég itt volt egy magasrangú kínai delegáció, ez a kérdés is fölmerült. Kínában ma már jelentős mértékben kapitalizmus van, ezt én tavaly is tapasztalhattam. Tehát voltak már ott korábban is különleges övezetek, de most már nem csak ezekben van kapitalizmus. Azonban a kínai vezetés is azt feltételezi, amit annak idején mi is, hogy ez egy hosszú, sok évtizedes folyamat lesz és nem hónapok alatt zajlik majd le. És nem is zajlott volna le rövid hónapok alatt, ha a Szovjetunió nem omlik össze. Tehát igen, feltételezni lehetett, hogy hosszú távon ez eredményt hoz. De azért gondoljuk végig, hogy ha nem a túlsúlyos állami és szövetkezeti szektor privatizálásával, hanem „joint venture”-ből, azaz a külföldi befektetésekből és a magyar magánszemélyek pénzéből akarunk kapitalizmust csinálni, és így a szocialista szektor mellé jön majd vegyes gazdaságként egy második magánszektor, akkor mire ez annyira megerősödik, hogy átfogó jelleggel versenytársa tud lenni a szocialista szektornak, az rengeteg időt venne igénybe. Tehát önmagában a gazdaság, ha nem járul hozzá politikai támogatás, mindenről lekézne. Úgyhogy végül ezt Grósz is belátta, és támogatta a társasági törvényt, miközben baloldaltól nagyon kemény támadások érték.

– Mintha lett is volna olyan koncepció, amely bizonyos vállalati, társasági mérethez, felső határhoz kötötte volna a törvény érvényességét...

– Volt ilyen, sőt Kádár azt mondta, hogy a magánvállalatoknál az alkalmazható munkavállalók száma nem haladhatja meg a szocialista maximumot. Azért Magyarországon már korábban is egy jóval liberálisabb szabályozás volt, mint a többiekénél, mert 1979 óta egy magyar maszek, tehát egy akkori fogalmak szerinti kisiparos, kiskereskedő, most úgy mondanánk, hogy kisvállalkozó, ill. az akkor létrejött gazdasági munkaközösségek csak 30 embert alkalmazhattak. Magyarországon azért egy 30 emberes cég, az egy kisvállalat. Tehát miközben nálunk már korábban létezett, a Szovjetunióban még 1988-ban sem engedélyezték. Az NDK-ban, a cseheknél sem volt megengedve. Nálunk viszont azt mondták, hogy rendben van, magánszemély is alapíthat részvénytársaságot, magánszemélyek is létrehozhatnak Kft-t, de a munkavállalók számát korlátozni kell. De ha nekem ilyet mondanak, én azonnal elkezdek utazhatni, úgyhogy elmentem Kínába, és Kínában a felső határ 500 ember volt. Na persze nem kell nagyon magyarázni, hogy Kínában 500 ember kicsit mást jelent, mint Magyarországon, mert Magyarországon az 500 ember már nagyvállalat. Amikor visszajöttem, Grósz érdeklődött, hogy akkor most, hogy’ is állunk ezzel a felső határral. Elmondtam neki az 500 embert, hogy Kínában ez így van. Még ma is látom az arcát, úgy elmosolyodott, és azt mondta, hogy akkor rendben van. Majd utánam szól, hogy „tudja, hogy maga egy nagy csirkefogó”. Tehát tisztában volt azzal, hogy mi is ez az 500 ember, miközben egyetlen ember több részvénytársaságot is alapíthat, tehát tulajdonképp ez a korlát nem korlát.

Néha igen komikus dolgok is belekerültek a törvényben. Kádár János például azt mondta, hogy az ő édesapját Fiumében valamikor a század elején egy csendes társaságban átvágták, tehát a társasági törvény ne tartalmazzon csendes társaságot. Ilyen szempontból Kádár ugyanazt mondta, amit jelenleg az Európai Unió, mert az Unió is üldözi most a csendes társaságot. Tehát azt nem akarta, ami a marxizmusban mindig szerepelt, hogy a részvénytől a lakosság szelvény-vagdosó. Ebbe nem ment bele, ezért az első magyar részvények osztalékszelvény nélkül készültek. De ezek olyan apró kompromisszumok voltak, hogy én úgy gondolom, ezekbe bőségesen bele lehetett menni. Nagyon erős baloldali ellenszél volt, de az ország helyzete, és mondom, főleg pedig Grósz számára az amerikai útját követően teljesen világossá vált, hogy itt nincs más út. Félreértés ne essék, ezt nem szerette, tehát ő nem lett jobboldali ezáltal, de agyilag felfogta, hogy ezt kell csinálni, de át hajtotta saját pártján, úgyhogy 1988. október 5-én megszületett a törvény.

Időközben viszont Grósz Károly nyáron átalakította a kormányt, és akkor Kulcsár Kálmán – akivel együtt dolgoztam a Jogtudományi Intézetben – lett az igazságügyi miniszter. Kulcsár azzal az ajánlattal jött hozzám, hogy itt egy csomó nagy törvényt kell meghozni, de erre Igazságügyi Minisztérium apparátusa alkalmatlan, ezért a közjogi törvényhozásra Kilényi Géza, én pedig a gazdasági törvényhozásra menjünk be az igazságügybe. Hozzá kell tennem, hogy ezt én nem nagyon akartam, ott akartam volna maradni a kormánynál, mert én azért tudom, amit sokan nem tudnak, hogy az igazi hatalom, hol van. Tehát lehet, hogy egy igazságügyi miniszter, vagy egy igazságügyi államtitkár azt hiszi magáról, hogy ő irányítja a dolgokat, de ebben nagyon téved. Az igazi döntések mindig a miniszterelnök kabinetjében születnek meg.

De akkorra már Grósz Károly távozott, jött Németh Miklós²⁰, akivel énnekem egyébként nagyon jó személyes viszonyom van. Miklós viszont tisztában volt azzal, hogy én eléggé önfejű vagyok, tehát úgy gondolta, hogy ésszerű lesz, ha én szépen kivonulok az Igazságügyi Minisztériumba és a parlamenttel való kapcsolattartást illetve a kormány szerkezetével való foglalkozást ezentúl nem én csinálom, hanem ő maga. Tehát új embert az én helyemre nem vettek fel, hanem ezzel ettől kezdve maga a miniszterelnök, illetőleg a titkársága foglalkozott. Egyébként most [2006-ben – r. b.] ugyanez történik. Tehát mindig úgy érzik, hogy ezt nekik maguknak kell csinálni, és ebben van is valami igazság. A dolog lényege az, hogy így kerültem én – már a társasági törvény után – az igazságügybe, tehát mi hamarabb megcsináltuk a társasági törvényt, mint hogy igazságügyi miniszter-helyettes lettem. Ekkor 1989 januárjától, 1989 egész évében egy csomó olyan törvényt hoztunk, amely aztán hozzájárult a valódi rendszerváltozáshoz. Időközben 1989 tavaszán kihírdették – én akkor éppen Washingtonban tartózkodtam -, hogy a szovjet-amerikai tárgyalások eredményeképpen Kelet-Európából a Szovjetunió távozni fog, és hogy ilyen hülyén fejezzem ki magamat a KGST helyett irány az Európai Unió, a Varsói Szerződésből pedig az út a NATO felé vezet. Tehát amikor ez úgy 1989 tavaszán világosabbá vált, attól kezdve lehetett rendszerváltásról beszélni, hiszen addig csak modell váltás volt, vegyes gazdaság volt, a politikai életnek valamifajta demokratizálása volt, és mindez addig még a szocializmus keretei között maradt.

Emlékszem rá, talán meg lehet találni, Straub F. Brúnó – aki akkor köztársasági elnök, máshogy hívták, még az Elnöki Tanács elnöke lett – adott egy interjút 1987 végén. Straub F. Brúnó a jelek szerint többet tudott, mint mi, ugyanis már akkor azt mondta, meg lehet nézni, hogy előbb-utóbb az egyesülési törvény, a gyülekezési törvény, tehát az, amin akkor Kulcsár meg a Kilényi még javában dolgozott, el fog vezetni egy többpártrendszerig. Tehát ő ezt már kapizsgálta, de persze az interjún látszik, hogy ők azt a többpártrendszert képzelték el – ami egyébként Kínában ma is így van -, hogy van ugyan több párt, de azért magasan a monopóliumhelyzetben a Kommunista

²⁰ Németh Miklós 1988. november 24-én alakította meg a kormányát.

Párt van. Abban az időben a parlamentben is folytak is ilyen találgatások, hogy kellene tartani egy olyan választást, amikor úgy 20-30 %-ban az újra felállítandó politikai pártokat lehet támogatni. Azért kellett 1989 januárjában meghozni az egyesületi és a gyülekezési törvényt, hogy az időközben 1988-ban már alakulató ellenzék legálisan párttá tudjon válni. Így 1989 januárjában már megszülettek azok a törvények, mégpedig éppen a „kommunista” állam által – most már lassan idézőjelben a kommunistát –, amely ezt lehetővé tette. De mondom, ennek az első szelei már '87-88-ban érződtek, bár nem rendszerváltozás jelleggel, hanem a rendszernek egy ilyen liberalizálása jegyében.

– Felmerült-e problémaként, hogy a társasági törvény elfogadása után a tőke, a magántulajdon már egyenrangúként jelenik meg a hagyományos szocialista tulajdoni formákkal, miközben az alkotmány még változatlanul a klasszikus szocialista tulajdonviszonyokat őrizte?

– Valóban, ez felmerült, főleg baloldali részről, s többen akkor kezdtek halkán sutyorogni, hogy a társasági törvény tulajdonképpen alkotmányellenes. Én meg ezt a problémát – ez nekem általános rossz tulajdonságom – pragmatikusan közelítettem meg. A társasági törvényben a tulajdon nagyságáról egy bűdös szó nincs, tulajdon-deklaráció nincs, én nem is tudom belőle, hogy kinek, mennyi lesz a tulajdonrésze. Ha a társasági törvény alapján csak egyetlen nyugati vállalat jön be, akkor csak egy jön be, ha kétszáz, akkor kétszáz, ha a maszekok átalakítják a gmk-kat, ha sorra szakcsoportok, szakszövetkezetek, közkereseti társaságok, betéti társaságok alakulnak... – és ez is történt. Ráadásul még jóval a rendszerváltozás előtt, mert az összes magyar kisvállalkozás már a rendszerváltozás előtt átment társasági formába, hiszen erre a 1989 évi XIII-as törvény, tehát az átalakulási törvény alapján már 1989 nyarán joga volt. Ezt villámgyorsan meg is oldották, tehát az egész korábbi magyar maszek világ 1990-re társaság lett. Én ezt az alkotmányossági kérdést nem így közelítettem meg. Azt mondtam, hogy annyi lesz, amennyi lesz, és majd ha eljutottunk idáig, hogy látjuk, hogy mennyi lesz, akkor lehet arról beszélgetni, hogy a szocialista szektor és a magánszektor viszonya egymáshoz képest hogyan alakul. Mert hiszen 1989 tavaszáig az a kérdés, hogy az állami vállalatokat privatizáljuk illetve a szövetkezeteket átalakítjuk kereskedelmi társasággá, föl sem merült. Ez nem csak úgy nem került szóba, hogy a törvény nem szabályozta, hanem effektíve föl se merült, mert a koncepció az volt, hogy ez vegyes gazdaság, ami ma is van Kínában. Azaz, hogy van egy viszonylag izoláltan elkülönített szocialista szektor, és van egy egyre erősödő, de azért még alkotmányosan másodrangúnak minősített, félig külföldi, félig belső magánszektor. Magyarországon nagyon sok kisvállalkozás volt már a '70 évek végén, '80-as évek elején. Ez a termelőszövetkezeti szektorból indult – a „meggyagos” ügy híres történet²¹ –, ezek a vidékiek rendkívül ügyesen a háztáji gazdaságokat alakították át ilyen burkolt, privát gazdasággá, tsz-melléküzemággá, szakcsoporttá, kisszövetkezetté. Ha megnézi a jelenlegi idősebb magyar nagyvállalkozókat, akik már a '70-es éveikben járnak, az mind a szövetkezeti szektorból

²¹A hetvenes évek elején egy tsz-tag – a „meggyagos ember” – kilónként négy forintért negyven mázsa meggyagot vásárolt a kecskeméti konzervgyártól. A meggyagot megmosták, kiszáritották, majd kiválogatták a vetőmagnak használható szemeket, amelyekből facsemeték nevelhetők. A feldolgozott vetőmag kilóját negyvennégy forintért értékesítették. A bíróság jogosulatlan kereskedelmi tevékenység folytatása miatt, üzérkedésért négy év szabadságvesztésre büntette. Az eset azért vert fel nagy port, mivel a bizonytalan büntetőjogi fogalmak kapóra jöttek a Kádár-rendszernek, amely 1971–72-ben – elsősorban szovjet nyomásra – fokozatosan kezdett kihátrálni a gazdasági reformok mögül. A keményvonalas politikusok elérték, hogy Nyers Rezsőt, akinek a neve az MSZMP Politikai Bizottságának tagjaként összeforrt az új gazdasági mechanizmus fogalmával, leváltották. Lásd: Farkas Katalin - Pataki Judit - Tardos Róbert - Terestyéni Tamás: Gazdasági propaganda - gazdasági közhangulat (1975-1985) Jel-Kép, 1986. 3.

jön, például Demján Sándor, a másik része a Gmk-s Széles Gábor, tehát azért több 10 ezer ember már burkoltan maszek volt – gebines üzletek, szervíz üzemeltetés stb. Ezek, amikor a lehetőséget meglátták, márpedig a lehetőség a 1989 január 1-én megérkezett a társasági törvénnyel, pláne, mikor ehhez még hozzátettük az átalakulási törvényt 1989 nyarán, ez az egész társaság villámgyorsan átment Kft-be. Ha megnézi a számokat, a 100 ezer Bt., tehát betéti társaság és 150 ezer Kft. volt már a 1990-es évek elején. Most kb. 120 ezer Bt. van és mintegy 220 ezer Kft. a magyar cégjegyzékekben. De ez szerves fejlődéssel jött létre, a '60-as évektől egészen a 1990-es évekig Magyarországon igenis volt kisvállalkozási szektor, és ez pillanatok alatt magáévá tette a társasági törvény által kínált formákat. Ez nagy előnye Magyarországnak, hiszen evolutív alapon, burkolt piaci struktúrákkal működött, amely viszont hátrány is egyúttal, ugyanis ez a társaság megtanulta, hogy az állammal szemben, különböző kiskapukkal, ügyeskedésekkel kell operálni. Tehát ez szerintem elsősorban előny, természetesen mindennek, vannak hátrányos vonásai is, és ez történik gyakorlatilag 1989-90 elején.

Ehhez járult hozzá az a jogalkotás, amit én már az igazságügyben csináltam. Ebben az időszakban létrehozzuk az egyéni vállalkozói törvényt, amely alapján a kisipar, kiskereskedelem tudott tevékenykedni. Létrehozzuk az értékpapír törvényt, ami azért nagyon fontos törvény, ez a 1990 évi VI-os, mert ennek alapján Magyarországon már a politikai rendszerváltozás előtt megalakul a tőzsde. 1990 márciusában kinyitják a Budapesti Értéktőzsdét, van értékpapír törvény, átalakulási törvény, amelyek lehetővé tették a kisvállalkozások átalakulását. Hátrányai ennek is voltak, ugyanis a spontán privatizáció az állami vállalatoknál e törvény alapján vált lehetségessé. Mindenesetre a gazdaságban megindultak a kapcsolódó törvények: a társasági törvény miatt át kellett alakítani a teljes adórendszert, Kupa²² vezetésével sorra születnek a modern adójogszabályok, elindul a versenytörvény előkészítése, amelyet már az Antall-kormány fogadott el 1990 őszén, de betű szerint azonos azzal, amit mi csináltunk az igazságügyben 1989-ben. Tehát tulajdonképpen a piacgazdaság törvényei Magyarországon 1988 és '92 között létre tudtak jönni. 1991-ben a Kupa-program nyomán befejeződik a folyamat és gyakorlatilag '92 végére Magyarország készen van törvényileg a piacgazdaságra, ami tulajdonképpen a térségben senkinél nincs így. Még a szlovénoknál sem, a csehekénél sincs így, a lengyeleknél sincs így, és itt mi egy majdnem 5 éves előnyhöz jutottunk a többiekkel szemben. Ezt az is mutatja, hogy '95-ig a térségben a külföldi működő tőkének több mint 90%-a ide, Magyarországra érkezett. Ami nyilván kevesebb, mert ma már lehet menni a többiekhez is, de tulajdonképpen mi itt egy nagyon erős előnyre tettünk szert.

– Az alkotmányreform kidolgozása kapcsán Kilényi Géza volt a főkoordinátor. Nem szorultak kissé háttérbe a gazdasággal, a tulajdonjoggal kapcsolatos kérdések...?

– Kulcsár maga írta az alkotmány jelentős részét, és az alkotmány közigazgatással összefüggő részeit csinálta Géza. A gazdasági részek itt valóban háttérbe szorultak. Úgy fogtuk föl, hogy a gazdasági alkotmányosság kérdését a társasági törvény rendezte. És azt feszegetni, hogy ez milyen viszonyban van az alkotmánnyal, ezt nem kellett. Amikor pedig megindultak a kerekasztal-tárgyalások, akkor pedig a másik oldal nem is akarta, hogy erről szó essék. Tehát először mi nem akartuk, hogy ez téma legyen, aztán pedig a másik oldal. Ha megfigyeli a kerekasztal tárgyalásokon alig volt gazdasági téma. Nekem volt egy pragmatikus megközelítem, hogy a tulajdonviszonyokat ne feszegezzük. Ne feszegezzük, mert nem tudjuk, hogy mi lesz, és azt hiszem, hogy igazam is volt ebben, mert a társasági törvény még egy ilyen vegyes gazdaságot

²² Kupa Mihály 1990- és 1991 között az Antall-kormány pénzügyminisztere.

tételezett fel. 1990-ben viszont kitört a tisztán polgári piacgazdaság. Tehát mondjuk így, alkotmányos szinten a tulajdonviszonyok rögzítése 1989-ben szerintem irreális lett volna, tehát én kezdettől kezdve arra törekedtem, hogy ezt mismásoljuk el.

Itt két dolgot kell figyelembe venni, már az emlékeim szerint, persze lehet, hogy az emlékeim csalnak. Egyszer én különösen, de a többiek is, akik akkoriban ott voltunk, igyekeztünk ezt a dolgot pragmatikusan felfogni. Tehát én megcsináltam Vissivel meg Boros Imrével, hármasban a versenytörvényt, amit aztán az Antall-kormány el is fogadott 1990 őszén. De egy bűdös szót nem írtunk ennek az alkotmányos részéről. Ugyanaz a helyzet, mint a társasági törvénynél, hogy csinálni kell, de nem kell róla beszélni. Tehát én nem akartam versenypolitikai téziseket, vagy tulajdoni téziseket, hogy a társaságának milyen tulajdona van. Úgy gondoltam, hogy csinálnunk kell konkrét törvényeket, meg kell csinálni a tőzsdét, de nem kell arról beszélni, hogy a tőzsde milyen szerepet tölt be alkotmányos szempontból. Egyik vitám egyébként az itt dolgozó Tölgyessy Péterrel és Halmai Gáborral folyt, akik állandóan ezt az alkotmányossági problémát feszegették, úgy, mint most ön. Én akkor is azt mondtam, hogy emberek, csináljuk meg a tételes szabályokat, az élet elindul és majd utána, amikor az élet elindult, akkor majd tudjuk, hogy hova megyünk. 1989 nyarán még senki nem tudta, hogy hova megyünk, még állt a berlini fal, még itt voltak a szovjet csapatok... Jó, hallottunk róla, hogy átmegyünk a béketáborból a kapitalista világba, de azért a dolog még nagyon zűrzavaros volt. Emlékszem – mert ott voltam –, hogy falféren ült a kormány, amikor a németek kiengedéséről volt szó, pedig az már augusztus vége. Tehát én úgy gondoltam – ma is úgy gondolom, hogy helyesen –, hogy nem kell alkotmányba venni a mozgásban levő gazdasági területeket, szabályozni viszont kell.

És itt aztán volt egy másik konfliktus, főleg Pozsgay Imrével, de Fejti Györggyel is. Fejti 1989 nyarán bukkant föl. Pozsgay meg Fejti belementek ezekbe a kerekasztal tárgyalásokba, lényegében anélkül, hogy velünk beszéltek volna, és ott elkezdték rendezgetni azokat a kérdéseket, amit közben Kulcsár, Kilényi meg én törvényekkel már megcsináltunk, Azt hiszem, nyilván önöknek is feltűnt, hogy Kilényi Géza elég durván össze is különbözött Pozsgay Imrével. Én nem különböztem össze senkivel sem, mert a természetemből ez hiányzik, viszont azt mondtam, hogy én csak akkor megyek a kerekasztalra – emlékszem rá, még le is toltak érte –, hogy ha odatesznek egy negyedik asztalt is, arra kiteszik, hogy Sárközy Tamás. Akkor bemegyek, de én, mint párton kívüli nem ülök be az MSZMP delegációjába. Mert hiszen be kellett volna ülni, az MSZMP delegált, mondtam is, hogy „nekem mi közöm van hozzátok?!” Na, erre azt hiszem néhány ember fölizgatta magát. Kilényi szegény lement, és fölidegesítette magát, összeveszett Pozsgayval is, én le sem mentem. Maga a miniszterelnök, Németh Miklós is kicsit rossz néven vette, hogy a rádióból értesült Pozsgay Imre különböző akcióiról, miközben az ellenzéki... – ellenzék(!) –, szóval az időközben párttá vált polgári pártok természetesen nagyon örültek ennek a Pozsgay-féle ötletnek és föl is merült, hogy mi, mármint a kormány, hagyjuk abba a törvényelőkészítést, mert majd ők. Emlékszem rá, hogy amikor a versenytörvénnyel készen voltunk – ez 1989 vége – Medgyessy, mint gazdaságilag felelős miniszterelnök-helyettes tartott egy értekezletet, meghívta az összes, akkor még ellenzékinek nevezhető pártot, mindenki ott volt, aki él és létezik, Demokrata Fórum, SZDSZ, Kiszgazdák. Mindegyik azt mondta, hogy az a törvénytervezet, amit mi csináltunk, az nagyon jó, kiváló, de nem kívánják, hogy a Németh-kormány már törvényeket vigyen a parlament elé, majd ezt ők nyújtják be. És ezt ott Medgyessy elfogadta, s a kész törvénytervezetünket aztán már az Antall-kormány nyújtotta be. Ezt mi – aki ott voltunk – zokon vettük, én még káromkodtam is. Medgyessy egyébként azt is kijelentette ezen a tanácskozáson, hogy ő visszavonul a politikai élettől, és a magánszektorban fogja magát hasznosítani. Később aztán kiderült, hogy ezt hogyan is gondolta. Na tehát a dolog lényege, hogy volt folyt egy vita, hogy mi szerettünk volna tovább kodifikálni, Kilényi természeténél fogva lobbanyakonyabb ember

volt, ő is mondta a magáét, Kulcsárnak pedig kész alkotmánytervezete volt. Én nem mondtam semmit, és ez ebből a szempontból jó is volt, mivel én azért 1990 elején még néhány törvényt át tudtam erőltetni. Áterőltettem az értékpapír törvényt, az egyéni vállalkozói törvényt, tehát még dolgozni tudtam 1990 márciusában is, és törvényeket tudtam hozni. De például az előprivatizációs törvény, az üzletprivatizáció meg a versenytörvény már átcsúszott az Antall-kormányra. A közjogi törvényhozást, tehát a Kulcsár-Kilényi féle közjogi törvényhozást pedig lényegében a kerekasztal tárgyalások '89 őszén leállították.

– A Nemzeti Kerekasztal gazdasági oldalán létrehozott munkacsoportok működése tulajdonképpen formálissá vált. Az ellenzék elsősorban arra hivatkozott, hogy bár nem hagyják ott a tárgyalóasztalt, de a pártállami időszak gazdasági hibáiért és így a felelősségben nem kívánnak osztozni az MSZMP-vel.

– A felelősséget alapvetően az államadósság miatt nem akarták megosztani, tehát nem a szabályozás tekintetében, hanem a tényhelyzet tekintetében. Hozzá kell tennem, hogy ha 1989 tavaszán nekem tudomásom lett volna a tényleges államháztartási helyzetről, azért az átalakulási törvény nem egészen így nézett volna ki, mint ahogy megcsináltuk. Tehát ez sokkírozva ért sok embert, de a szabályozás szempontjából ebben nem látok ellentmondást. Mert az világos, hogy az ellenzék úgy gondolta, hogy ő nem kíván osztozni abban a gazdasági helyzetben, ami előállt, és ebben szerintem teljesen igaza volt. A másik része azonban a dolognak, hogy szerintem azért szorult háttérbe a gazdaság kérdése ezeken a tárgyalásokon, mert már megvolt, a társasági törvény, ezt abban az időben senki nem kifogásolta, tehát a gazdasági törvények, amennyi kellett az induláshoz, már megvoltak. Ilyen körülmények között tehát ők arra törekedtek, hogy lehetőség szerint csináljuk meg a törvénytervezeteket, de azokat majd ők nyújtsák be, tehát ne mi nyújtsuk be, akik félig-meddig illegitímek vagyunk, hanem ők nyújtják be. Németh Miklós pedig abban az időben, még 1989 nyarán – persze én ezt nem is tudnám bizonyítani, sőt, lehet, hogy nincs igazam –, úgy láttam, hogy egy kicsit a kormány úgy gondolkodott, hogy mivel elveszíti az MSZMP-t, ezért egy kicsit a kormány maga lép fel politikai erőként, mert hiszen a kormány népszerű volt. Ezt jól mutatja, hogy az MSZP a 1990 tavaszi választásokon nagyon kevés, 10% körüli szavazatot szerzett, de Németh Miklós első körben óriási többséggel a választókeretében befutott. Tehát Németh Miklós, meg Medgyessy is, meg többen mások úgy gondolhatták, hogy a kormány tovább tud működni, esetleg önálló politikai erő lehet. De nem mint az MSZMP kormánya, már csak azért sem, mert az MSZMP október körül kihunyt, tehát egy ilyen szakértő kormány adminisztratív erőként esetleg tovább tudja folytatni tevékenységét. Ehhez azért – és ez már a különböző dokumentumokból ismert, többen beszéltek róla – Kohl kancellár segítséget is nyújtott, aki például – amennyire hallom, ezt én nem tudom, csak hallottam – felvetette, hogy Németh Miklós, meg Horn legyenek az új kormánynak is tagjai stb. Tehát a kormány kacérkodott azzal a gondolattal, hogy önálló politikai erővé váljon, sőt, ha jól emlékszem Németh Miklós ilyen Keresztény Szocialista Párton, vagy valami ilyesmin is gondolkodott, nem tudom. De a kormányzat szeretett volna szakértő kormányként valahogy tovább működni, és Pozsgay Imrének az akciója, hogy úgy mondjam nem is volt mindenkinek az ínyére ebben az időszakban. Ő ugyanis kifejezetten a törvényhozás leállítását kívánta a kormányzattól.

– Szinte egyidejűleg foglalkozott a kodifikációval és a deregulációval. Melyik feladat állt közelebb szakmai érdeklődéséhez?

– Valójában mind a kettőt egyszerre kell csinálni. A jó kodifikáció akkor jó, ha egyben az elavult területeket deregulálja, és egyben akkor jó, ha a továbbgyűrűző hatásokat előzetesen feltérképezi. A deregulációt a nemzetközi szakirodalomban, két irányban használják: a múltra nézve, tehát az elavult jogszabályoknak a hatályon kívül helyezésére, másrészt pedig a leendő jogszabálynál a továbbgyűrűző társadalmi, gazdasági hatások hatástanulmányokra való felmérésére. Gondolom, azért kérdezi ezt tőlem, mert mikor én átmentem az igazságügybe 1989-ben, akkor én kaptam egy kormánybiztosi megbízást a dereguláció végrehajtására. Márpedig az is jelezte az akkori vitákat, hogy én a gazdasági, Verebély Imre pedig a közigazgatási területre, holott szerintem a kettőt nem lehet szétválasztani, mert a gazdasági jogszabályok jelentős része közigazgatási. De ők akkor már ezt az állami életet igyekeztek tőlem elzárni, tehát a gazdaság deregulációra kaptam megbízást. És akkor rengeteg, majdnem hatezer jogszabályt helyeztünk hatályon kívül annak érdekében, hogy a piacgazdaság be tudjon indulni. Tehát én ezt egy nagyon fontos dolognak tartom, miközben voltak hátrányos oldalai. A társasági törvénynek is voltak, az átalakulásnak és a deregulációnak is. Most én csak az előnyeit mondom, a hátrányairól nem beszélek. Az alapvető előnye az volt, hogy be tudott indulni 1990-ben most már nem csak a „benyomott” szocialista piacgazdaság, hanem egy valódi polgári piacgazdaság. Ez kellett ahhoz, hogy a társasági törvény, az adótörvények, az értékpapírtörvény, a versenytörvény érvényesülni tudjon. Ezt a munkát én 1990 nyaráig csináltam, és azóta is, szerintem az azóta működő kormányok egyik legnagyobb hiányossága, a jelenleginek is, hogy nem deregulál. Tehát az igazságügyben készülnek gyönyörű szép tanulmányok a deregulációról, de ténylegesen a dereguláció helyett a túlszabályzás, a társadalmi élet túlszabályozása folyik, de ez már későbbi történet. Akkoriban sürgősen kellett deregulálni, mert hiszen hihetetlen mennyiségű, elavult szocialista jogszabályt kellett eltakarítani a piacgazdaság útjából.

A társasági törvény még az 1875-ös kereskedelmi törvényből is például a közraktározási részt hatályban tartotta, tehát ilyen intézményszintű hatályon kívül helyezés azért nem volt 1987-88-ban. Egy csomó jogszabály hatályon kívül lett helyezve, de intézményesen nem. A 1989-es deregulációs törvény adott általános deregulációs felhatalmazást, és hoztunk is egy deregulációs törvényt, amely egy ilyen gyűjtőtörvény, mert felsorolja azokat a jogszabályokat, amelyeket hatályon kívül helyeztünk, de ez már 1989.

– Szóba került, hogy mindennek bizonyos negatív hatásai is voltak. Meg szokták említeni, hogy a gazdasági életnek a bürokratikus kötöttségek alóli fölszabadulása nem szükségképpen járt együtt a piaci feltételek egyidejű létrehozásával, kialakításával.

– Ez az ellenvetés jogos. Hadd mondjak rá példát. Amikor a társasági törvényt csináltuk, ez tartalmazta azt is, hogy minden gazdasági társaság – és ezt 1989-ben az állami vállalati, szövetkezeti törvénybe át is vittük –, tehát Magyarország összes gazdálkodó szerve fölött a törvényességi felügyeletet a Cégbíróság gyakorolja. Ez nagy jelentőségű dolog, mert ezzel az államigazgatási állam alól – mert azért a szocialista állam nem csak pártállam volt, hanem államigazgatási állam is volt – teljesen kivesszem a gazdálkodó szervezetet. Ez helyes? Helyes. A dolog másik oldala, hogy Magyarországon 1988-ban 3-4 hetven éves ember a Fővárosi Bíróság pincéjében üldögélve volt cégbíró. Tehát magyarul mi úgy vezettünk be egy cégbírósági törvényességi felügyeletet, hogy ennek sem a személyi, sem a tárgyi feltételei nem voltak meg, és ebből egy csomó visszaélés, meg mindenféle dolog keletkezett. Aztán '97-ben már sok botrány, visszaélés, meg egyéb után úgy megerősödött a cégbíráskodás, hogy ma az új társasági törvényben már 15 munkanapos határidőket tudunk előírni, ami 1989-90-91-ben akár két évig is tarthatott, borzasztó anomáliákkal. Na, most akkor melyik a jobb: ha meghagyom a gazdálkodó szervezetet az

államigazgatásnál, és ez 1988-89-ben még pártbefolyást is jelentett, vagy személyi és tárgyi előfeltételek nélkül bevezeték piacgazdasági intézményeket, amibe fokozatosan belenövünk, miközben természetesen meg kell fizetni a tanulópenzt.

Mi úgy kezdtünk el társaságokat csinálni, úgy kezdtünk el privatizálni, hogy nem voltak kereskedelmi jogászaink, akik ezt meg tudták volna csinálni, nem volt nyugati számvitelünk, könyvvizsgálónk sem. Persze, amit a közvélemény visszaélésnek látott, annak csak a fele volt visszaélés, a másik fele egyszerűen butaságból és felkészületlenségből adódott. Ezért azt lehetett mondani, mondták is, hogy ez egy elhamarkodott dolog volt, mert először meg kellett volna teremteni a kellő feltételeket... Ezért azonban sokkal nagyobb árat fizettünk volna. Így megelőztük a többieket, fokozatosan belenőttünk és kényszerítő körülmények hatására ez mégis kialakult. És igen, dereguláltunk olyat is, amit nem kellett volna deregulálni. 5% hiba mindig benne van. A hatalomra került polgári erők jogosan mondhatták, hogy ők kész helyzet elé lettek állítva egy csomó esetben, oly módon, hogy az állam eszköztelen maradt, mert a régi szocialista eszközöket megszüntettük – igazuk van. Ezt az árat azonban szerintem meg kellett fizetni. Ez volt a kisebbik rossz, mondom én. Nyilvánvalóan másvalaki azt mondhatja, hogy hoztunk volna inkább 3-4 évvel később társasági törvényt. Ebben szerintem nincs igaza.

– Nem lehet, hogy 1990-ben az állam új feladatköreinek, funkcióinak végiggondolatlansága illetve egy konzervatív szellemiségű erős állam képe, került szembe a deregulációs feladatokkal?

– Na jó, de egy államigazgatási, szocialista állam után ne akarjon senki rögtön egy erős konzervatív, államot, mert akkor a paternalista, koraszülött, jóléti államot kapja meg. Nem a nulláról indultunk, egy szocialista típusú államot kellett lebontani. Utána, ha már lebontottuk, lehet arról vitatkozni, hogy egy francia modell szerinti polgári állam legyen vagy egy svájci típusú, de abban a helyzetben nálunk semmi nem volt. Szeretném hangsúlyozni, semmi sem volt. Magyarországon 40 éve nem volt tőzsde. Igenis, itt szerintem egy csomó intézmény kísérleti alapon került bevezetésre, a tanulópenzt meg kellett fizetni, és aztán később lehet már erről vitatkozni, akkor viszont nem lehetett. Tehát az teljesen igaz, hogy az átmenetnek nem volt semmifajta stratégiája, se nyugaton, se keleten, ezt ma már a tranzitológiai irodalom elég egyértelműen állítja. Sodródtunk az eseményekkel. Például amennyire én most amerikai könyvekben olvastam, azt látom, hogy az amerikaiak úgy gondolták, hogy a német átmenet másfél-két évvel később fog megtörténni. Tehát a berlini fal összeomlása, ami egyébként Magyarországon is jelentősen felgyorsította az eseményeket, és tulajdonképpen világossá tette például a Magyar Demokrata Fórum vezetői előtt is, hogy nekik volt párttagokra, mint mondjuk Bíró Zoltánra, aki ha jól tudom, éppen a Magyar Demokrata Fórumnak az elnöke volt, vagy Pozsgay Imrére az ég egy világon semmi szükségük nincs, pedig korábban éppen ezen az úton meneteltek a hatalom felé.

Tehát egy váratlan változás történt, nem volt stratégia, erre nem volt felkészülve senki. Hogy mit kell csinálni az állam funkciói tekintetében egy hirtelen szocializmusból kapitalizmusba átugró állammal, senkinek fogalma nem volt. Ebből a szempontból egyébként óriási különbségek vannak, mert Oroszország vagy Albánia helyzete azért kicsit más, mint mondjuk Magyarorszáé. Nem véletlen, hogy Oroszországban ma is államkapitalizmus van, hogy még a privatizáció 10%-nál sem tart Oroszországban, vagy, hogy azért katonai diktatúrák és titkosrendőrségi akciók jelennek meg. Tehát Magyarország viszonylag jó helyzetben volt, de természetesen Magyarországon sem tudta senki, hogy mit kell csinálni. Mi a gazdaságban szerencsésebb helyzetben voltunk, mert mi evolúcióban gondolkodtunk, nem revolúcióban. Ugy gondoltuk, hogy rá lehet építeni az intézményeket a már korábban meglévőkre, itt nálunk nincs szükség

forradalomra, hanem csak annyit kell csinálni, hogy leszedjük a szocialista ideológiai néhány paragrafusát a társasági törvényről, mint ahogy le is szedtük. Amiről például az előbb beszélgettünk, a társaságok 500 fős munkavállalói korlátozását ki kellett szedni és kész. Az élet ilyen értelemben minket igazolt, mert a magyar társasági törvényhez nem kellett hozzájárulni 1990-91-ben, csak minimálisan. És mindmáig a 1988-as társasági törvény alapján áll a társasági törvény, a jelenlegi is. És nem véletlen, hogy most megint a mi csapatunk dolgozunk rajta, hiszen a magyar társasági jog ma is az eredeti, általunk kialakított, 1988-as alapokon nyugszik. Tehetjük, mert mi evolúcióba gondolkodtunk a gazdaságban.

Ilyen értelemben ez az átmenet egy felülről vezetett átmenet volt, tehát nem alulról, hanem felülről. Ebben ma is jelentős politikai viták folynak, amikor akörül vitáznak, hogy ki is csinálta a rendszerváltozást. Az én leegyszerűsített magyarázatom szerint a rendszerváltozást az amerikaiak csinálták. De ez persze egy leegyszerűsített magyarázat. Azt azonban látni kell, hogy a gazdaságban nem kellett olyan éles cezúrát csinálni, mint ahogy közjogi oldalról az alkotmány esetében. Az alkotmánynál már akkor is két nézet csapott össze. A Kulcsár–Kilényi-féle álláspont, hogy csináljunk egy új alkotmányt, vagy amit Sólyom László képviselt a „láthatatlan alkotmánnyal”, hogy egy ilyen precedens jellegű bírósági alkotmányossággal is lehet eljutni egy alkotmányos államhoz. Náluk ez egy nagyon éles cezúra volt. Ilyen értelemben tehát azt állítom, hogy közjogilag a rendszerváltozás erőteljesebben volt rendszerváltozás, mint gazdaságilag. Mert gazdaságilag rá lehetett építeni egy tulajdonképpen az 1960-as évek óta tartó evolutív valamire. Ki kellett gyomlálni a szocialista elemeket, és tulajdonképpen ott voltunk már a kapitalista piacgazdaságnál.

Már az előbb is említettem néhány hátrányt. Nyilvánvaló hátrány, hogy a deregulációval levettük az új állam politikai eszközeinek lehetőségét, amit aztán fel is róttak nekünk. De azért ha valaki jóindulatot tételez föl – bár az egyáltalán nem is biztos, hogy föl kell tételezni –, mi mindenekelőtt a szocialista pártállam eszközeit vettük le a gazdaságról, és álmunkban nem gondoltuk akkor, hogy ezzel egy leendő, új polgári államnak a hatókörét korlátozzuk. Tehát hogy itt valami összeesküvés folytán már '86-ban, meg '82-ben láttam volna, hogy itt polgári állam lesz, és én ezért próbálkoztam a vállalati önállóságot megerősíteni, hogy ők ne tudjanak később beavatkozni – ez csacsiság. De az biztos, hogy az államnak ezt az eszköztelenítését egy polgári államban is meg kell csinálni, hiszen a közigazgatás ne avatkozzon bele mindenbe. A bírói út egy kicsit más dolog. Tehát amit mindenképpen meg kell csinálni, mivel hozzá tartozik a polgári társadalom lényegéhez, az adott esetben az átmenet során hátrányt is jelenthet az új polgári öröknek.

Ugyanezen a helyzet egyébként az átalakulással is. Nagyon nagy előny, hogy az összes magyar kisvállalkozás át tudott alakulni. Nagyon nagy hátrány, hogy egy csomó állami vállalat – azért nem olyan túl sokan, szerintem az állami szektor 3-5%-áról van szó – hamarabb átalakult, mint hogy megérkezett volna az új polgári hatalom, és ilyen értelemben, mondják egyesek, hogy a hatalom átmentésére, gazdasági hatalomra is szert lehetett tenni. Egyébként időközi akadémiai vizsgálatok ezt elég alaposan cáfolják, ugyanis a pártfunkcionáriusok tulajdonszerzése dokumentálhatóan minimális. Akik viszont valóban „átmentették a hatalmukat”, az az 1985 körül megérkezett új vállalatvezetői garnitúra, amely persze nem pártfunkcionáriusi réteg, bár nyilván a többségük párttag volt. És ha egy részük mégsem volt párttag, mindenképpen a pártállammal való kollaborálás jellemezte őket. Hogy megint egy csacsi kifejezéssel fejezzem ki magam, én is azért lehettem egyetemi tanár 1978-ban, mert a pártbizottság a hozzájárulását az egyetemi tanárságomhoz megadta. Nyilvánvaló, hogy vállalatnál is csak úgy lehetett valaki igazgató, ha a pártbizottság ehhez hozzájárult. Nos, ez a társaság viszonylag fiatal volt, mivel a Kádár-rendszer gerontokráciája már a '80-as évek közepe táján kezdett eltűnni. Az új polgári hatalomnak az volt a

legfőbb problémája, hogy ez a csoport szakmailag nagyon erős, az ő embereiknél erősebb, és viszonylag jóval fiatalabb, ráadásul a vállalatoknál meglehetősen szeretett társaság volt. Ők kihasználva a 1989 nyarán keletkezett hatalmi űrt, mert 1989 nyarán már hatalmi űr volt, felhasználták a társasági törvényt. Ezért engem is elég keményen kritizálnak, kaptam eléget emiatt a 1990-es évek elején. Ezek ugyanis a társasági és az átalakulási törvény bázisán, és mivel ismertek külföldieket – a magyar vállalatok nem voltak elzárva a világpiactól – tudtak külföldi partnert szerezni, elég jelentős tulajdonhoz jutottak. Na, de ezek nem pártfunkcionáriusok, ezek vállalatvezető szakemberek! Nem tudom, hogy mennyire emlékszik rá, hogy amikor az Antall-kormány 1990 nyarán újra választotta a vállalati tanácsokat, sorra visszajöttek a korábbiak. Egy friss választási győzelem után, szeptemberben nem sikerült leváltatni a korábbi vállalatvezetést. Tehát ilyen értelemben ez a kritika jogos, hogy részben az állami vállalatoknál végbe tudott menni egy vállalati vezetésű decentralizált privatizáció, amely persze a vállalatvezetők részéről nem volt spontán, hanem nagyon is tudatos volt, és ez által ez a réteg, tehát ez a vállalat vezetői réteg, főmérnök, főkönyvelő, ilyen réteg a privatizációval jelentős vagyona tudott szert tenni, miközben ezt az új polgári hatalom kvázi kénytelen volt ezt tudomásul venni. Ilyen értelemben tehát ennek az átalakulásnak nem csak pozitív, hanem vitatható oldalai is vannak. Ha viszont azt nézzük, hogy Magyarország 1997-re tulajdonképpen be tudta fejezni az intézményes privatizációt, lényegében az NDK után másodikként, és le tudta zárni ezt a folyamatot, bár rengeteg visszaéléssel, rengeteg szennyel, de le tudta zárni, amelynek következtében Magyarországon ma már 80%-ban a magántulajdon dominál. Az állami tulajdonnál is csak arról folyik a vita a különböző politikai irányzatok között, hogy egy svájci modell legyen, vagy egy francia modell legyen. Erre azt tudtam mondani, és ma is ezt mondom, hogy a gazdasági jogalkotás irányvonala alapvetően helyes volt. Minden hátrányával együtt, én úgy gondolom, hogy helyes volt, le tudtuk zárni ezt a folyamatot, amit a románok, vagy a bolgárok és mások még a mai napig nem tudtak befejezni, és még mindig előttük áll, csak tolják maguk előtt a feladatokat.

– Az 1989-es alkotmányreform folyamatát és végeredményét így utólag értékelve gyakran elhangzik az a vád, esetleg csak vélemény, hogy túlságosan liberálisra sikerült, akár az emberi jogok, akár a hatalommegosztás, akár a szubszidiaritás vonalán. Nem érheti a gazdasági törvényhozást hasonlóképpen ilyen megjegyzés?

– De érheti. De mit vár? 40 évig volt egy totális diktatúra, mondjuk Magyarországon „soft” változatban, de azért végső fokon mégis az volt. Tehát mindegyikünk, aki akkor élt, automatikusan abból indult ki, hogy az államot le kell bontani, hogy liberalizálni kell. Ez magától értetődő. Én úgy szoktam ezt hívni, hogy a „demokratikus düh”. Tehát a világ összes jogvédelmi eszközével, ami létezik, az emberi jogokat megerősíteni, a jogvédelmet biztosítani. A gazdaságban kevésbé érzem ezt, inkább a közjogban érzem így. Amit mondott, igaz, hogy itt túlhajtottuk ilyen értelemben a liberalizációt, de ez törvényszerű. Miért, Hitler után a német alkotmány nem hajtotta túl? Dehogynem. Ez magától értetődik. Vagy nézzük meg Spanyolországot, Portugáliát. A lázában égnek a szabadságnak, amelyet itt Magyarországon még azok is éreztek, akik azért a Kádár-rendszerben nem töltöttek be elsővonalbeli ellenzéki szerepet. Azt hiszem, valahol Ormos Mária mondja azt, hogy az akkori elit, amikor 1989 nyarán szembesült azzal, hogy itt nem modellváltás lesz, nem liberalizáció, hanem rendszerváltozás, ennek a legnagyobb része ezt nem ellenezte. Részben automatikusan úgy gondolta, hogy ő majd tovább folytathatja, lévén, hogy ő nyitotta meg ennek az utat. A pártok azért tudtak létezni, mert ilyen törvényt alkotott az akkori kormány, tehát úgy gondolta, hogy ebbe ő is bele tud illeszkedni. Aki a pártközponttal sokat érintkezett, mint én, még az is érezte a szabadság levegőjét. Akkor is, ha ez esetleg azzal jár, hogy kirúgják az állásából,

de akkor is érezte. Ebben a helyzetben, hangulatban tehát szükségképpen benne volt mindenki. Nemrégem megjelent államszervezeti könyvemben²³ magam is azt írom, hogy a jelenlegi államszervezeti problémák, a túl nagy és túl nehézkes állam jelentős részben ennek a demokratikus dühnek tulajdonítható be. De abban az időben, 1990-ben ez magától értetődő volt, és az összes többi ország is ezen ment keresztül. Még talán nálunk a legkevésbé, mert nálunk viszonylag szabadabb volt korábban is az élet. Igen, ez jogos kritika, de nem lehetett másként. Most viszont eljött az ideje, hogy a túlhajtásait ennek a dolognak lenyesegezzük és a hatékonyságot gátló felesleges elemeket kiszedjük az államszervezetből. De ehhez kellett tizenöt év. Ezt nem lehet számon kérni 1990-től.

– Könyveiben, írásaiban vissza-visszatér az a figyelmeztetés, hogy a szakmától és magától a gazdasági folyamatoktól is távol kell tartani a politikai, ideológiai befolyásolás lehetőségét. Lehet ma érvényessége a szocialista időszakban kedvelt jogpolitikának ennek a tükrében?

– Persze, hogy lehet, de a jogpolitika, az a jogon belüli jogszabályalkotási politika, és nem az általános politika szolgálai megvalósítása a jogban. Ön is említette, hogy például azoknak a jogszabályoknak, amit én csináltam, s amiket most is csinálók – az új társasági törvénynek is – egy liberális jogfelfogás az alapja. Egy deregulatív szemléletben, tehát a vállalkozások adminisztratív terheinek a leépítésében, vagy hogy lehetőleg „virágozzék minden virág”, tehát ilyen értelemben van jogpolitika. Abból a szempontból azonban mindig igyekeztem magamat távol tartani, hogy a napi pártpolitika alapján jogszabályokat kelljen csinálni. Ez alapvetően helytelen.

– Az imént említett „demokratikus düh” kapcsán fogalmazódik meg a civil társadalom újraértékelésének a feladata is. Hol lenne ennek a piacgazdaság és az állam közötti mezőben a helye?

– Az a könyvem, amit itt az előbb nézegettünk, már 1987-ben úgy gondolta, ahhoz, hogy a politikai életet még szocialista keretek között liberalizálni lehessen, kell egy önálló társadalmi szervezeti szféra, és nem olyan, mint amilyen a tagság nélküli Hazafias Népfront volt. Úgy gondolom, hogy erős civil társadalom nélkül a gazdaság is féloldalas. Tehát amikor a rendszerváltozás megtörtént, akkor teljesen nyilvánvaló volt, legalább is számomra, hogy a társadalomnak két lábón kell állnia. Egyszer egy magántulajdonon alapuló piacgazdaságon, amelyhez privatizálni kell, le kell bontani a régi szocialista vállalati formákat, és egyszer kell egy autonóm civil szféra, nem pedig egy félállami szféra, Magyarországon tisztességes egyesületi törvény sem volt a korábbi időszakban. Nem tudom, hogy tudja-e, hogy az alapítványi formát csak 1987-ben hoztuk vissza a magyar jogrendszerbe. Tehát egyszerűen a non-profit szféra nem létezett, hiszen a pártállam azt állította, hogy ő úgyis teljes körűen gondoskodik mindenkiről – akkor meg minék. Legfeljebb a szakszervezetekben gondolkodott. Önmagában az, hogy már a '80-as években a kamarát megpróbáltuk erősíteni, s megpróbáltunk olyat csinálni, hogy a munkáltató és a munkavállaló között az állam csak a semleges döntőbíró szerepét töltsen be, mindez nagyon tudatosan – már az akkori körülmények között is – ezt célozta. Persze ennek akkor még be kellett illeszkednie a párt vezető szerepének feltétlen elismerésébe, ami az egészet deformálta. Abban a pillanatban azonban, hogy ez megszűnt, attól kezdve teljesen világossá vált, hogy a civil szféra autonóm szerepe nélkül ez nem lehetséges. Csakhogy az első időszakban a pártok, amelyek friss pártok voltak, és már 40

²³ Államszervezetünk potenciazavarai. A betegség okai, a beteg állapota, a gyógyulás útjai. Javaslat egy hatékony és modern kormányzati szervezet kialakítására; HVG-ORAC, Bp., 2006

éve nem volt történetük, azok ezekben a civilekben vetélytársakat láttak. Ezért sokan megpróbálták közéjük beépülni, és azokat kvázi pártszerveként felhasználni. Ennek ma is sok nyoma van. A Szocialista Pártban szinte természetesen úgy gondolják, hogy a szakszervezetek kvázi hozzájuk tartoznak, a FIDESZ most a MAGOSZ²⁴ szervezetén keresztül a gazdatársadalmat véli ilyennek stb. Ez szerintem helytelen. Egy autonóm civil szférára van szükség, és most is számos olyan törvényen dolgozunk, amely rendbe rakná a köztisztviselőket, a közalapítványokat, megszüntetné a közhasznú társaságokat, de ez már a mai világ, és nem 1990. Arra viszont eléggé büszke vagyok, hogy az új egyesületi törvény, az 1989 évi II-es törvény ma is hatályos²⁵ és egyébként is az általunk készített törvények jelentős része még ma is hatályos. Ez azt mutatja, hogy ezek megfeleltek egy polgári társadalom igényeinek is, annak ellenére, hogy tulajdonképpen még a régi rendszerben születtek. Innen származik tehát az a vita, hogy egy csomóan, akik annak idején ebben dolgoztunk, lehet, hogy téves tudattal, de úgy gondoljuk, hogy a rendszerváltozást mi is csináltuk. Akik pedig a másik oldalon üldögéltek ebben az időszakban, azok azt mondják, hogy nehogy már az akkori hatalom emberei mondják azt, hogy ők csinálták a rendszerváltozást, mert a rendszerváltozást ők csinálták. Én meg úgy gondolom, hogy a rendszerváltozást alapvetően a világpolitika csinálta. Ebben része van természetesen a magyar ellenzéknek, amely azért 1989-ben egyre erősebb lett, és egyre jobban beleszólt az ügyekbe, de része van az akkori államapparátus felvilágosultabb részének is. De alapvetően mégis nemzetközi jellegű volt.

– Az államszervezet működésének minősítésére, értékelésére folyamatosan gazdasági kategóriákat alkalmaz: eredményesség, hatékonyság, költségtényező...

– Én gazdasági jogász vagyok, és nem közjogász...

– Ebben az összefüggésben gyakran hivatkozik, utal vissza Magyary Zoltán munkásságára, vagy Max Weberre. Ebben az összefüggésben vajon mennyire adaptálhatók az ő tételeik, mintegy száz évvel később, egy itteni posztkommunista világban?

– Max Weber, és az ő racionalitáselmélete nyilván használható ebből a szempontból, de azért időben ez egy kicsit korábban van. Én úgy gondolom, hogy a jelen pillanatban inkább a hatékonysággal, eredményességgel kapcsolatos legújabb tapasztalatokat kell beépíteni, amelyek egyébként Magyarynál is megjelentek, csak persze az akkori körülmények között. Én azért pragmatikusabban nézem ennél a világot. Én úgy gondolom, hogy nagyon szép dolog, ha a munkáimba beírok két darab Arisztotelészt és három Spinoza-t, de a dolog lényege nem ezen van.

– Csak azért hoztam szóba, mivel a Weber-kritikák szokásos fordulata, hogy a modern, bürokratikus szervezet jelentőségének abszolutizálása szinte kiszorítja a intézmények világából magát az emberi tényezőt. Gombár Csaba hasonlóképpen fogalmazott új könyvével kapcsolatban, miszerint a szociális hatások súlyára, jelentőségére kevésbé van tekintettel, amikor a gazdasági hatékonyságot Weberi alapokon értelmezi.

– Ebben Gombár Csabának igaza van, csak én úgy gondolom, hogy ezt a feladatot nem nekem kellene megoldanom. Tehát amikor én a saját dolgomat végzem, akkor azért van a szociológus,

²⁴ A MAGOSZ eredetileg a Független Kisgazdapárton belül alakult meg 1992-ben. A Magángazdálkodók Országos Szövetsége a gazdák gazdasági érdekképviselete kívánt lenni.

²⁵ Az 1989 évi II-es törvény a 2011. évi CLXXV. helyezte hatályos kívül.

közgazdász, meg egyéb kolléga, hogy ezeket a dolgokat hozzátegyék. Most is hasonlókkal küszködünk, hogy csináltam egy vázat, amely ezeket az aspektusokat természetesen nem tartalmazza. És úgy gondolom, hogy ez nem feltétlenül az én dolgom. Lehet természetesen akár általános társadalomtudomány oldaláról is nézni, nekem viszont nem ez a szakmám. Persze, ha nagyon összeszedném magamat, én is tudnék foglalkozni ezekkel az összefüggésekkel, de ez amatőr dolog lenne, mert én ezekben a társadalomtudományi kérdésekben, szociális érzékenység, emberi tényező, egyebek, ebben én amatőr vagyok. És miért egy amatőr csinálná azt, ami profiknak a feladata. És bár igaz is lehet a kritikának, de ehhez még egyet hozzá kell tennünk: a történelemtől beszélgetünk. 1989-90-ben erre nem volt idő, effektíve nem volt idő. Csak, hogy egy példát mondjak. A társasági törvényt megcsináltuk 1988 októberében, az átalakulási törvényt pedig csak 1989 nyarán. Ez azért volt így, mivel a társasági törvény eredetileg tartalmazott volna átalakulási fejezetet is, de a közgazdász kollegák, név szerint Antal László, nem lett vele időben kész. Tehát bár Bokros Lajos, meg az Antal, ezzel intenzíven foglalkoztak, meg a Surányi Gyuri is a Tervhivatalban, nekem viszont egy olyan szituációval kellett szembenéznem, hogy amennyiben szeptemberben nem visszük be a társasági törvényt, akkor azt októberben már nem lehet elfogadni, és januárban nem lehet hatályba léptetni. Tehát ha kissé féloldalasan is, de mégis bevittük a parlamentbe. Amit Antal a mai napig fel is ró nekem, hogy az átalakulási szabályozás kihagyása miatt ott egy ür keletkezett. Igaza van, csak éppen ő nem lett kész ezzel. A probléma tehát az, hogy akkor annyira sürgető volt az idő, annyira felgyorsult az idő, hogy éppen erre nem maradt.

Vagy vegyük a versenytörvényt. Említettem, hogy egy komoly versenytörvényhez először piacot kellett volna elemezni. Na de mit elemeztem volna, a nem létező piacot? Ezek a törvények „húzó törvények”, úgy is szoktuk mondani, programadó törvények, amelyekhez a gazdasági életnek utólag kell megérkeznie. A mostani társasági törvénynek is – amit éppen most csináltunk – van egy olyan intézménye, ami eddig Magyarországon nem létezett, ez az elismert vállalatcsoport, tehát a „Group”. Már most is lehet látni a Trigránit csoportot, OTP csoportot. Ezt betettük a törvénybe húzó törvényként. Ez nem lesz elterjedve ugyan egy-két évig, de aztán lesz. Az 1989-90-es törvényekre ez különösen jellemző. Vegyük a tőzsdét. Bolyongtam a Váci utcában és ilyen nagyon öreg, az Anna presszóban kártyázó urakat kerestem, mert hátha tőzsdézett valamelyikük 1945 előtt. Miből csináltuk mi ezeket a törvényeket? Nyugati törvényekből, EU-aktusokból, nyugati tankönyvekből, meg nyugati szakértőkkel való beszélgetésekből. A társasági törvénybe több német jogtudós is besegített. No de ezt hívják „ex hasibus” törvényhozásnak, mert nem tudom, hogy mi az ábra, nem ismerem a fennálló állapotokat, azt se tudom, mi várható, de azért szabályozok. Ilyet konszolidált, kiegyensúlyozott szituációban nem szabad csinálni. A jelenlegi, mai Magyarországon személyi és tárgyi előfeltételek nélkül törvényt alkotni már hiba. 1988-90-ben nem volt az. Nyilván lesz, aki azt mondja, hogy akkor is hiba volt. Én viszont úgy gondolom, hogy nem volt az, mindenképpen meg kellett csinálni, mert több jót tettünk vele, mint rosszat. Magyarország hallatlan versenyelőnyhöz jutott, szomszédaink a mi társasági törvényünket másolták le, a mi intézményeinket vették át, és mondom, a külföldi működő tőke beáramlás is ezt bizonyítja. Persze, ha most valaki azt mondja (mondják is), hogy helytelen volt a külföldi működő tőke beáramlása, mert ez elvette a magyarok elől a lehetőséget, ezt lehet ugyan mondani, de csacsiságot mond, mert nálunk egyáltalán nem volt olyan tőke, amely képes lett ezt volna biztosítani.

– Létezett-e már 1988-89 tájt egy előírt jogharmonizációs feladata is a jogalkotásnak, vagy csak rejtett összehasonlítási alapként vették ezt figyelembe?

– Nagyon érdekes volt ez a helyzet. 1989-ben, de az is lehet, hogy már 1988-ban – meg kellene nézmem, de mondjuk csak egy fél év differencia lehet – még az én előterjesztésemben hozott a kormány egy olyan határozatot, amely a gazdasági jogszabályoknál előírta, hogy meg kell nézni az Európai Unió aktusait, és ezekre nézve véleményt kell nyilvánítani, hogy miért és hogyan térünk el ettől. Tehát az EU-val való jogharmonizáció feladatai már 1988 végén vagy 1989 elején megjelentek, bár nem úgy, hogy kötelező lett volna. Ugyancsak előírtuk akkoriban, hogy tessék hatásvizsgálatot csinálni, más kérdés, hogy mi magunk se csináltunk, mert nem volt időnk rá. De tény, hogy például a társasági törvényhez azért nem kellett hozzányúlani az EU-belépés előtt, mert mi zömmel már EU-papírokból csináltuk a 1988-as törvényt, majd az 1997-es törvénybe már az összes Európai Unió irányelvet be lehetett venni, holott hét évig még nem is voltunk az Európai Unió tagjai.

A magyar jogtudomány mindig nagyon nyitott volt. Az én főnökeim mindig, már a '70-es években is benne voltak az európai jogban. Szabó Imre akadémikus, a Jogtudományi Intézet igazgatója, a Nemzetközi Jogösszehasonlító Szövetségnek volt az egyik alelnöke volt, az egyetlen szocialista alelnök. Ez tehát nálunk mindig erős volt. A Jogtudományi Intézetben mindig nagyon kiterjedt nyugati dokumentációt gyűjtögettünk. Vagy Mádl Ferenc doktori disszertációja az Európai Unióról a '70-es évek közepe... Nálunk az egyetemen az Európai Unió már a '70-es évektől tantárgy volt. Ilyen értelemben tehát mindig elég jól álltunk, és ezt igyekeztünk kamatoztatni is. De ettől még a magyar körülményeket tekintve sok az ex hasibus jogszabály. Mondjuk, ami jó Németországban, vagy jó Svájcban, az nem biztos, hogy jó lesz itt is. Személyes példát is tudok rá mondani. Én a tagok kizárására nézve egy svájci törvényi megoldást vettem át a társasági törvénybe. Svájcban ilyenből két per van évente, nálunk több száz, ezer lett: az anya kizárta a lányát, a férj a feleséget stb., óriási botrány lett, miközben Svájcban simán működött. Ezért módosítani kellett a társasági törvényt, mert nálunk ez az intézmény nem tudott az eredeti céloknak megfelelően érvényesülni. Tehát a nyugati példák egy az egyben való átvételével néha öngólt is lehet rúgni. Na de abban a szituációban nekünk ezt kellett csinálnunk, és szerintem azért több gólt rúgtunk, mint öngólt.

– A későbbi, a csatlakozás utáni viszonylag könnyebben megoldott jogharmonizációs feladatok ezek szerint ezekre a korai, még a '80-as évek évekbeli előrelátásokra és megoldásokra vezethetők vissza?

– Igen, ha megnézzük az Európai Unió által a 1990-es években illetve a 2000-es évek elején készült, Magyarország helyzetéről szóló jelentéseket, ott a gazdasági jogunk mindvégig ki van emelve, mint az egyik legfejlettebb terület, ezzel soha nem voltak különösebb problémáink. Az Európai Unió is fejlődik persze, amire nekünk folyamatosan szoros figyelemmel kell lennünk. Most is módosítottak több európai uniós társaságjogi irányelvet, de mi már alapvetően szinkronban voltunk ezekkel, ami mindenképpen nagy előnyt jelent. Magyarország voltaképpen már 1988-92 között szinkronban került az EU-val. A privatizációs visszaélések jelentős része például arra vezethető vissza, hogy 1988-89-ben még szocialista számviteli rendszer működött. Ezért pl., ha egy nyugati idejött befektetni, kétfajta számvitelt kényszerült készíteni: egyszer a magyart, de megcsinálta a saját nemzetközi joga szerint is. Ezt korrigálni tudtuk 1991-ben, ekkorra megvan az első magyar modern számviteli törvény. Van olyan volt szocialista ország, ahol még a ma napig sincs ilyen. Ebben tehát azért jelentős előnyre tettünk szert. Persze mondhatja erre valaki, hogy ez a számviteli törvényt vajon miért nem tettük hozzá már 1988-ban a társasági törvényhez, mert ha ez akkor megtörtént volna, kevesebb visszaélés történt volna. De honnan lett volna nekünk erre erőnk? Nem volt. 1991-re viszont három év munka után azért mégis megszületett.

Az elkövetett hibák többféle forrásból eredtek. Nekünk hiányzott az erre felkészült gárdánk, az idő pedig sürgetett. Megrögződtek a szokásaink is. Azért mi mégis csak a Kádár-rendszerben szocializálódtunk, s ilyen értelemben igazuk lehet azoknak, akik ezt a szemünkre vetik. Mert az én állam elleni szemléletben például benne van a gyerekkorom, meg a családom, szóval szükségképpen benne van minden. Én mégis úgy gondolom, hogy minden fogyatékosága ellenére, alapvetően azért ez egy helyes folyamat volt.

– A gazdasági törvényhozás során kidolgozott módszerek mennyire voltak adaptálhatók az államszervezeti eredményesség feltételrendszerének a kimunkálása során?

– Jó kérdés. Tudniillik nem tudjuk, hogy mennyire lettek volna adaptálhatók, ugyanis egyáltalán nem használták őket. És ez is érthető, hiszen a rendszerváltás után először egy jogállamot kell kiépíteni. Amikor az Alkotmánybíróságról vagy az Állami Számvevőszékről esett szó, vagy arról, hogy a bíróságok kimenjenek az igazságügy alól, senki se nézte például ennek a költségrészt. Kerül, amibe kerül, demokráciának kell lenni és kész. Tehát nyilvánvaló, hogy az első menetben ezek a kérdések fel sem merültek. Ilyen értelemben nem helyes az első két kormánynak, sőt, az első négy kormánynak az egybemosása – ma is olvastam, hogy az elmúlt tizenhat évhez képest kell reformot csinálni. Az első két kormánynak ez nem róható föl, hiszen az első kormány alapvetően a közjogi intézményrendszer megteremtésén fáradozott, befejezve azt, amit mi 1988-ban kezdtünk. A Horn-kormány pedig elsősorban az alapvető gazdasági egyensúly megteremtésével foglalkozott. Mert azok, akik most válságról beszélnek, azok nem tudják, hogy milyen válságban voltunk mondjuk 1989-ben, vagy '94-ben.

A mostani helyzet természetesen jóval kedvezőbb az akkoriaknál, bár azért most sem rózsás, mégsem hasonlítható össze az 1989-essel vagy a '94-95-össel. Tehát az első két kormány stabilizált. Az első leginkább közjogilag, a második pedig inkább gazdaságilag. Nem felejthető, hogy a Horn-kormány vitte végbe a tömeges privatizációt '97-re, teremtette meg a magántulajdont. De az utolsó két kormány, tehát az Orbán-kormány, illetőleg a mostani MSZP-SZDSZ-kormány, már valóban államszervezeti-kormányzati deficitben van, mert ezt a folyamatot, amiről most szó van, államreform, közigazgatási reform nélkül nem lehet megcsinálni. Tulajdonképpen már a 1990-es évek végén, 2000-es évek elején döntéseket kellett volna hozni, csak ezt politikailag nagyon nehéz kivitelezni, ezért is késlekedtek vele. Ráadásul olyan kiélezett politikai harcot folytattak egymással, amelyben mindenről szó esett, csak nem az ilyen technikai jellegű kérdésekről.

Én valóban úgy gondolom, hogy ez a kérdés úgy irányadó, hogy bizony a gazdasági módszereket fel kell használni a kormányzásban, bár itt van egy ellentétes túlzás is. Az amerikai New Management-ről van szó, azaz hogy a közigazgatás is ugyanolyan hatékonyan működjön, mint a gazdaság. Ilyen értelemben szokták mondani egyes jobboldali politikusok, hogy Magyarország nem részvénytársaság, nem bankárkormányra van szükség. A dolog kétirányú. Mindent át kell venni a modern részvénytársaságtól, ami az államnál hasznosítható. Igenis, az állam nem lehet a pazarlásnak a színtere, az állam nem lehet az osztogatás színtere stb. Tehát a kiforrott, modern részvénytársaság technikáiból sokat át kell venni az államnál. De nem lehet mindent átvenni, mert a részvénytársaság egy nyereségre törekvő gazdasági vállalkozás, az állam pedig nem az. Tehát a középút a helyes. Egy dolog mindent felhasználni, ami a nagyvállalatnál jó, és ebben Kóka miniszter úrnak²⁶ teljesen igaza van, de nem lehet az egészet szőröstül-bőröstül gazdasági vállalkozásként kezelni, mert hiszen egy államnak egyéb típusú feladatai is vannak. A

²⁶ Kóka János 2004–2008 között gazdasági és közlekedési miniszter volt.

kettő közötti középúton kellene járni, de az az igazság, hogy eddig semmit sem csináltunk ezen a téren. Tehát a hatékonysági, eredményességi, és költségmegtakarítási mutató, az állam teljesítőképessége nagyon alacsony fokú, nem is tudunk kellő mennyiségű és minőségű közszolgáltatást adni az állampolgároknak. És ebben a mulasztásban szerintem az elmúlt két kormánynak egyaránt komoly szerepe van, mivel teljesen kielezett politikai harcot folytattak egymással, amely automatikus lehetetlenné tesz egy közigazgatási reformot, hiszen ilyenkor a közigazgatás nem tud mihez igazodni.

– Hogyan történt, hogy miközben tudományos publikációiban folyamatosan foglalkozott egy radikálisan új típusú államszervezeti modell kidolgozásával, ugyanakkor az állami, politikai döntéshozók is konkrét terveket, javaslatokat rendeltek meg?

– Az az igazság, hogy én nagyon korán, már jogászi pályám kezdetén, az Építésügyi Minisztériumban találkoztam a különféle minisztérium-átszervezési, tröszt feladatokkal. Ott a főfoglalkozásom mellett – kisebb részben – mindig foglalkoztam ilyesmivel, de kifejezetten a kormánnyal először 1979-ben az Ipari Minisztérium kapcsán találkoztam, de később is több minisztériumot csináltam, például a Kereskedelmi Minisztérium szervezetét. Ugyancsak itt van a könyvek között a mi 1994-es kormányzati átalakítási tanulmányunk, amelyet '94-ben át is adtunk a kormánynak. A kormány pedig betette a polc legalsó fokára, rápakolt néhány aktát, úgyhogy a kormányzati periódus végéig nem volt képes ezt megtalálni. Tehát a kormányzat egészére nézve már akkoriban elkészült egy ilyen típusú átfogó reformprogram. Mondom, először 1981-ben egy gazdasági részterületen, aztán 1987-ben majd '94-ben általában készültek ilyen javaslatok, míg legutóbb 2004-ben is erre kaptam Medgyessytől kormánybiztosi megbízást. Most azonban elég közel vagyok már a célhoz, most ugyanis már érzem, hogy rezeget a lécs. Úgy néz ki, hogy a külső és belső körülmények belekényszerítik a magyar politikát az elkerülhetetlen államszervezeti reformba. Hogy aztán ez így lesz-e, vagy sem, ez most nem tudható, három hét múlva talán megmondom²⁷.

– Ezeknek a munkáknak az alapvetésében mindenkor jelen volt az a törekvés, hogy ajánlásai a különböző színű kormányok, pártok számára egyaránt elfogadhatók legyenek. Tehát kínálati oldalról olyan szakmai megalapozottságra épüljenek ezek a javaslatok, amelyek a különféle ideológiai mércéktől függetlenül teszik felhasználhatóvá ezeket a tervezeteket. Ugyanakkor a változékony fogadási oldalon a legkülönbözőbb politikai érdekek, célok, értékek, nézetek vonatkozásában meglehetősen eltérő, sőt, ellentétes módon értékelik az állam és a társadalom viszonyát, az állam szerepének a milyenségét stb. Nem elháríthatatlan akadály a gyakran kiszámíthatatlan politikai élet a standard szakmai álláspontok érvényesítésének?

– Ez valóban így van, de azért két dolgot külön kell választani. A szocializmusban nyilván meg voltak a szigorú keretek. Ezért a szocializmusban alapvetően a reformok útján, fokozatosan, szép lassan lazítani, liberalizálni – ez volt a feladat. Ott tehát föl sem merülhetett az ilyen magamfajta ember számára a konzervatív, liberális, vagy szociáldemokrata alternatíva. A mi körülményeink között az egyetlen feladat az volt, hogy a szocialista piacgazdasági koncepciót, amely azért alapvetően a lengyel Włodzimierz Brus, a cseh Ota Šik, és Magyarországon elsősorban Nyers Rezső nevével volt összekötve, ezt próbáljuk meg átültetni a jogba. Tehát, ha mondjuk az én jogtudományi működésemet – ha ezt azt egyáltalán tudománynak lehet nevezni – nézzük, akkor

²⁷ Utalás a 2006-os választások utáni koalíciós kormányalakítási tárgyalásokra.

én tulajdonképpen a '70-es évek óta nem csináltam mást, mint ezt a látásmódot próbáltam különböző területeken, alapvetően a gazdaságban, néha az államnál valahogy átvinni. Ezeknek az alternatíváknak a lehetősége korábban fel sem merült. Amikor azonban a rendszerváltozás lezajlott, ez a probléma nyíltan előtérbe került. Teljesen világos volt, hogy a paternalista, koraszülött, szocialista állam működtetését gyorsan be kell fejezni. Ennek viszont még ma is rendkívül erősek a tradíciói, tehát világos, hogy ez nem megy egyik napról a másikra. Mostanában pedig valóban előjönnek ezek a teóriák. Ugyanakkor nem látom, hogy olyan óriási távolságban lennének egymástól a dolgok, mert a konzervativizmus a gazdaságban tulajdonképpen a liberalizmust jelenti. A konzervativizmus, gazdaságfilozófiai értelemben, a szabadpiaci gazdasággal együtt alakult ki. Ugyanakkor az is világos, hogy a tömegtársadalmak korszakában, tehát tömegtermelés, tömegfogyasztás, óriási lakosság, nagyvárosok, globalizáció, információs társadalom – hadd ne soroljam tovább – idején egy éjjeliőr típusú állam, egy Nachtwächterstaat, egy tiszta Minimalstaat nem működik. Valamilyen módon az államoknak tehát be kell avatkoznia, és ennek a szószólói az 1891-es pápai enciklika, a Rerum Novarum óta részben a keresztényszociális, részben a szociáldemokrata irányzatok. Tehát nem látom a dolgokat annyira távolinak egymástól. Legutóbbi kísérleteimben történetesen éppen arra törekedtem, hogy valami olyan vázat készítek, amelyben ezek a dolgok összeegyeztethetők, lehetségesek lesznek és a politikának éppen az a feladata, hogy erre a vázra aztán rátegye sajátos ideológiai értékeit.

No, ennyit a szakmáról, de mondom, ebből a szempontból óriási különbség van a szocialista korszak és a mostani időszak között. Ami ennek a személyes oldala, hogy én nagyon meg tudom érteni majdnem az összes irányzatot. Nekem a családi hátterem a keresztény, úri középosztály gondolkodásmódja. Gyerekkorom óta ismertem Antall Józsefet, tehát én őt is meg tudtam érteni. A szakkollégium mindig is a kedvencem volt, ezeknek a narodnyik, népi, nemzeti érzületű fiatalembereknek a lelkivilágát is elég jól megértem. Nagyon jól megértem a nagypolgár, kozmopolita szemléletet is, hiszen én is rengeteget voltam külföldön. Az én családom távoli rokonságában benne van egy Nikolaj Sárközy, benne van az öcsém Rómában, aki rendkívül erősen elkötelezett katolikus filozófiai könyveket ír, tehát én valahogy mindig is úgy gondoltam, hogy valahogyan mindenkivel szót tudok érteni, és mindegyiket meg is tudom érteni. Ezért azt állítom, hogy mindezeket szintetizálnia kell az államszervezetnek, mert ha erre képtelen, akkor négyévenként „rángatózások” vannak. El kell jutni tehát odáig, ami Svédországban van. Észre sem veszik, hogy a kormány most kereszténydemokrata, vagy szociáldemokrata, mert ez észrevehetetlen. Ha Svájcban kimegyünk az utcán, megkérjük, ki a miniszterelnök, halvány göze sincs róla. Tehát el kell odáig jutni, mindenkit meg kell érteni. Az is világos, hogy annak, ami most az van, szép lassan meg kell szünnie, és át kell mennie egy normális politikai életbe. Én azt hiszem, ez úgy tíz éven belül meg fog történni.

– Ugyanakkor a korábbi időszak jellemzésére alkalmazott „prezidenciális marketing-kormányzás” szereplői nem valószínű, hogy a legutóbbi, 2006-os könyvében megjelent államszervezeti javaslataira fogadókészek lennének.

– Nem, biztosan nem vennék szívesen, de nem is arra készült, hogy szívesen vegyék. De ha megnézzük például Orbán Viktornak 2005-ben tett több nyilatkozatát, hogy „túl sok az állam”, „túl sok a politika”, azért ő is eljutott odáig, hogy legalább ezt a hibát elkezdje belátni. Most, amikor ezt az államszervezeti javaslatot készítettem, többször is konzultáltam Navracsics úrral²⁸,

²⁸ 2004 őszétől a Fidesz elnöki kabinetfőnökeként Navracsics Tibor irányította a Fidesz 2006-os választási programalkotó tevékenységét.

és olyan óriási különbségek nem voltak köztünk. Úgy gondolom, hogy Magyarországon is meg lehetne próbálni egy de Gaulle típusú prezidenciális kormányzást csinálni, de ehhez egy de Gaulle-i testmagasságra is szükség lenne. És a de Gaulle-féle kormányzás is Franciaországban azért szép halkan, csöndesen kimúlt. Tehát biztos, hogy vannak példák az ilyesmire, pláne, mikor a média a választásokat személyek harcának állítja be, és nem pártok vagy programok harcának. Ahogyan én látom – persze ezen is lehet vitatkozni –, szerintem Gyurcsány Ferenc a 2006-os választást egymagában nyerte meg. A személyiségével nyerte meg. Vegyük a híres Nixon-Kennedy vitát, ahol Kennedynak a felesége hozta a maga szépségével a választási sikert, tehát egyáltalán nem a programok. Orbán Vikornak nagy érdeme, hogy behozta a médiakormányzást a magyar politikai életbe, egyben óriási hátránya, hogy ezt túlhajtotta, és a végére már csak ez maradt. Úgy gondolom, hogy ezeken túl kell esni.

Mi tizenöt év alatt leéljük mindazt, amit Nyugat Európa boldogabb államai 100-200 év alatt éltek át. Ez pedig törvénytörően eredményezi ezeket a problémákat. Az én főnököm, Eörsi Gyula mindig azt mondta, hogy „a társadalom jelenségeit derülátóan kedvezőtlenül kell szemlélni”. Bírálhatunk, káromkodhatunk, de mégis meg kell érteni ezeket. Szürkegazdaság, adófegyelem?! 1987 óta fizetünk adót, miért is lenne egy magyar polgár adómorálja egy svédországi adómorál szintjén. Itt tehát egy kissé mindenki türelmetlennek bizonyul.

– Gyakori, hogy a sajtó, a közvélemény az állam szervezeti reformját összetéveszti a közalkalmazotti, köztisztviselői létszámcsökkentéssel. Professzor úr könyve is idéz egy számadatot az OECD kimutatásából, amely szerint a magyar közszolgáltatásban dolgozók aránya

mintegy 20%-kal nagyobb a szükségesnél, illetve a nyugati államstruktúrák működésénél. Mi lehet az optimális kapcsolat az átalakítandó struktúra és az ezzel adekvát személyi állomány között?

– Ezt az adatot azért a közsféra egészére mondják. Magyarországon érdekes dolgok történtek ezen a téren, ugyanis Magyarországon a gazdaságból több mint fél millió ember távozott, esetleg több is, anélkül, hogy az elmúlt tizen- nem tudom hány évben tömeges munkanélküliség lett volna az országban. Mit jelent ez? Azt, hogy ezek az emberek megérkeztek a közszférába. A közszféra tehát Magyarországon, szemben Lengyelországgal, ahol hatalmas munkanélküliség alakult ki, nálunk egy nagyon jelentős szociálpolitikai szerepet is betöltött, ez a dolog egyik része. A másik része pedig, hogy az OECD-számítás olyan értelemben ránk is stimmel, amennyiben a közszféra egészét nézem. De közelebbről megvizsgálva azt látjuk, hogy a közszférában a közhatalmi, közhivatalnoki szféra növekedett, majdnem 50 ezer emberrel, viszont 200 ezernél több emberrel csökkent az iskola, az óvoda, a szociális intézmények állománya. Tehát a közintézményi szféra nagyon lement, miközben a közhatalmi szféra növekedett. Ezen változtatni kell, mert ez nem egészséges dolog.

Az állam nyilvánvalóan túl nagy, túlcentralizált, túltagolt, ezért állandósult koordinációs zavarokkal küszködik, nincs egységes összkormányzati stratégia, a végrehajtás elsikkad, túl sok a vezető állás, nincs decentralizáció – ezeken is változtatni kell. De összességében, úgy gondolom, hogy főleg a sajtó által egybemosott szervezetkorszerűsítés és személyi állománybeli leépítés nem stimmel, mert ahol nekünk mindenképpen csökkentenünk kell, az a vezetői kör, a vezetői és az általános infrastruktúra. Miért kell minden minisztériumban bérszámfejtési? Miért nincs – mint mondjuk Ausztriában – egy kormányzati könyvviteli szolgálat, amely mindenkinek egységesen számfejt? Túl sok a luxuskiadás, gépkocsi, meg mindenféle egyéb szolgáltatások, tehát valamikor ezt már le kellene venni. Én nem hiszem, hogy ez a lakosságot nagyon irritálná, ha ezt megteesszük. És amitől mindenképpen meg kellene szabadulni az a nem tipikusan köztisztviselői munka, például a műszaki ellátás stb. Itt, amikor a gazdaság nagyon meg fog indulni, márpedig, ha épeszűen viselkedünk, és hozzá tudjuk tenni a saját erőforrásokat az európai pénzekhez, akkor itt 2007 és 2009 között reális esélyünk lehet egy jelentős gazdasági növekedésre, és akkor azok az emberek, akik nem tipikusan köztisztviselői feladatokat látnak el, hanem ilyen ellátó, infrastrukturális munkát végeznek, vissza tudnak majd tézni a gazdaságba. Azért az mégsem egészséges, hogy egy magyar minisztériumban a minisztérium főtevékenységét a létszám felénél kevesebben látják el, a létszám többsége pedig kiegészítő munkát végez, és az sem egészséges, hogy lassan több a vezető, mint az előadó. Tehát, ha ezt rendbe rakjuk, akkor egy része vissza tud menni a gazdasági szférába, egy része pedig a közintézményekhez tud menni. Az Egészségügyi Minisztériumban dolgozó orvos például el tud menni a mentőszolgálatához, ahol 60 orvos hiányzik. Ez mondjuk lehet, hogy buta példa, csak érzékeltetni akarom, hogy a közintézményeknél azért van állás. A regionális szint kiépítése is ezt igényli, és az EU-intézményekbe is tudunk majd adni. Úgy gondolom, hogy jelentős leépítésekkel, tömeges munkanélküliségre akkor kell számítanunk, ha ezt ha rosszul csináljuk. Akkor ez előfordulhat. De ha jól csináljuk, akkor erre nem kerülhet sor, és ez nyugodtan, békésen is megoldható. A finnek úgy csinálták meg, hogy 1%-ot bocsátottak el. Ez tehát ez megoldható rendszeren is. De persze meg lehet csinálni rosszul is.

– Könyve felrója a kormányzati munkában a politikai és a menedzseri szint arányainak az elcsúszását a politikai irányába. Kijelölhető az a közigazgatás felső szintű vezetésében, hogy milyen szempontok nyomán választható el a politikum és a szakigazgatás?

– Azt hiszem, hogy ez meghatározó. Nyugaton vannak nyíltan politikai állások, ilyenek a miniszter és a parlamenti államtitkár, amit nálunk most politikai államtitkárnak hívnak. Ezeknek van egy kabinetjük, ahol politikai munkatársaik dolgoznak. Minden egyéb pedig nem az. Ide kellene nálunk is eljutni, nem pedig azt csinálni, hogy ha egy kormány megváltozik, akkor osztályvezető-helyettesig személycsere. Irreális dolog tehát politikai szolidaritást elvárni egy közalkalmazottól, viszont a közalkalmazottnak is meg kell fontolnia, mint ahogy Nyugat-Európában is ez így van, hogy ha olyan kormány nyer a választásokon, amely az ő politikai nézeteivel szögesen ellentétes, akkor magától elmegy. Nem várja meg, míg kirúgják, és végkielégítést kap, hanem magától elmegy, mert ő ezeknek elvi okokból nem kíván dolgozni. De ha egyszer mégis ott marad, akkor függetlenül személyes politikai meggyőződésétől, amit elmesél a fürdőszobában a feleségének, a kormányprogram megvalósításán kell dolgozni. Ha ezt rendbe rakjuk, akkor ez a dolog is működni fog.

Az Osztrák Miniszterelnöki Hivatalt, amit ott Kanzleiamt-nak hívnak, maga a kancellár vezeti. Ott egy darab politikus sincs, hanem csak négy szekcióvezető – magyar fogalmakkal főosztályvezető –, akik közvetlenül a kancellárral érintkeznek. A kancellárnak pedig van egy öt fős kabinetje, amelyben politikai tanácsadók ülnek. De ez persze egy kiforrott polgári demokratikus államra jellemző, és nem véletlen, hogy nálunk ez nem így alakult. Nálunk Antall József annak idején 1990-ben úgy csinálta meg a rendszert, hogy vannak politikai vezetők és szakmai vezetők, és bár időközben a szakmai vezetők, tehát a közigazgatási államtitkár, meg a helyettes államtitkár átsúsztak a politika szférájába, attól még ez helytelen, és én mélyen remélem, hogy ki is lehet igazítani. De amiről mi most itt az utóbbi 20-30 percben beszélgetünk, ez már nem a rendszerváltozás, ez már a magyar rendszerváltozás után kialakult állami és gazdasági szervezetnek a konszolidálása. Ez már egy új fejlődési szakasz. A kérdés viszont eredetileg arra irányult, hogy meg lehetett volna-e ezt 1989-90-ben csinálni. Természetesen az a válaszom, hogy nem. Mert mindezeket előbb át kellett esni.

– A kormányzati munka hatékonysági szempontjai általában a döntések előkészítésének egyeztetési feladatait korlátozzák. Léteik ebben valamiféle optimális modell?

– Optimális modell nyilván nincs. De például a mostani társasági törvénynél – bár egyébként egyik társasági törvénynél sem – nem volt olyan gazdasági érdekképviselő, amelynek ne küldtük volna el a tervezetet, nem volt olyan egyetemi tanszék, vagy bármifajta szervezet, akiről tudtuk, hogy ilyesmivel foglalkozik, hogy ezt ne kapta meg. Mégpedig nem nyolc napos határidővel, hanem egy-két hónapra megkapták a koncepciót, megkapták a teljes szöveget. A parlamenthez pedig lehetőség szerint már azzal illik menni, hogy a szakmában konszenzus van, mert ha nincs, akkor a parlamentben ezt megölik. Ezt lehet látni a módosító indítványok számában is. A társasági törvény, ami egy hatalmas törvény, vagy a cégtörvény, 30-40 módosító javaslatot eredményezett, míg a felsőoktatási törvény majdnem ezret. Ezer módosító javaslattal már nem lehet kezelni egy törvényt. Tehát igenis szükség van előtte a szakmai észrevételezésre. Persze minden véleményt nem lehet elfogadni, már csak azért sem, mert a vélemények egymással is ellentétesek. De lehetőség szerint meg kell győzni másokat, esetleg mások győznek meg minket. Mindenesetre ezt a folyamatot nem lehet megkerülni. Mindez azonban az elmúlt tizenöt évben háttérbe szorult. Pedig a szocializmus végén ez már meg volt oldva.

Én például a nyolcvanas évek végén KIOSZ-al, vagy KISOSZ-al²⁹, tehát az ilyen viszonylag nem túl nagy szervezetekkel nem egyeztettem. A kormány előtt azonban be kellett

²⁹ A kisiparosok és kiskereskedők országos érdekvédelmi szervezetei.

mutatnom, hogy ez vajon miért maradt el. 1990 után viszont a politikai pártok viszont az ilyen egyeztetésekre féltékenyek lettek, mondván, hogy a politizálás az ő monopóliumuk. Ezért a jogalkotási törvényből – Antall József első intézkedéseként – ezt az egyeztetést törölték. Ennek az lett az eredménye, hogy ezek a szervezetek, persze egyeztetés nélkül, a velük szolidáris parlamenti képviselő szájába adják az észrevételeiket. Magyarán ez az észrevétel jóval később jelenik meg, és jóval nehezebb vele foglalkozni, plusz az egész parlamenti vitát elnehezíti. Éppen ezért vissza kell állítani a jogalkotásnak ezt a rendjét, és általában a politikai döntéshozatalba intézményesen be kell építeni a civil szféra véleményét is, de ettől még a pártoké és a parlamenti politizálása az elsődleges szerep.

Most például dolgozunk egy gazdasági-szociális tanács felállításán³⁰, amit én nagyon helyesnek tartok, de ez semmiképp nem lehet valamiféle „magyar felsőház”. Nincs tehát „Lord Demján”, meg „Lord Széles”, hanem egy olyan gazdasági-szociális tanács, amelyben a gazdasági-szociális partnerek kifejtik a véleményüket a kormánnyal szemben, és a kormány ezt vagy megfogadja, vagy nem. De ha nem fogadja meg, akkor is érvelnie kell, és is azt kell mondania, hogy ezért, meg ezért... És aztán jöhet a politika. Tehát a magyar politikai pártok pontosan azért, mert a közvéleményben nagyon alacsony a megbecsülésük, a lakosság nem is tartja éppen a népszerűségi lista élén őket, ezért minden ilyen lépésre féltékenyek, és nem tartják szükségesnek ezeket. A másik oldalon viszont a civil szféra képviselői döntenek akarnak, és nem véleményezni. A döntést a parlamentben kell meghozni, a döntést a kormánynak kell meghoznia, tehát a civilek nem dönthetnek. De elmondhatják a véleményüket, amit viszont meg kell hallgatni és figyelembe kell venni, bár egyáltalán nem biztos, hogy el is kell fogadni.

– Professzor úr említette egyszer, hogy az ügyészi és a közjegyzői kivételével gyakorlatilag minden jogi pályán megfordult. Kiválóan ismeri a jogásztársadalmat úgy is, mint a jogász egyesület korábbi elnöke. Hogyan vizsgázott a rendszerváltás során a jogászi kar?

– Úgy gondolom, hogy különösebb probléma nem volt, amit jól mutat, hogy például a Jogász Szövetség illetve mai nevén Jogász Egyesületben különösebb politikai viták nem folytak, pedig a többi hasonló szervezetnél nagy veszekedések törtek ki. A jogászok egy csoportja – részben foglalkozásukból is adódóan – politikussá vált, az új polgári pártok jelentős része láthatóan jogászokból állt. Az elméleti jogtudomány képviselői nagyon nagy szerepet játszottak az Alkotmánybíróság kialakításában, hiszen az első Alkotmánybíróság telis-tele volt egyetemi tanárokkal, tudósokkal. Úgy gondolom, hogy a magyar jogászság pontosan azért, mert mi nyitottak voltunk, mert nálunk azért már volt piacgazdaság, volt tere az ügyvédi, kereskedelmi munkának, ezért a szakma különösebb megrázkódtatás nélkül ment át a változásokon. Egy probléma mutatkozott, hogy ez gyakorlatilag egy nyitott, szabad pályán történt, tehát például az ügyvédségen belül hatalmas túlfelzárkózás történt. Többesrészes növekedése következett be az ügyvédségnek, amely azonban felhígulást is jelentett. Ezen azonban nem lehetett segíteni, mert vagy numerus clausus-t csinál az ember, ahogyan ez bekövetkezett a közjegyzőknél, vagy azt mondja, hogy akinek van ügyvédi vizsgája, annak joga van ügyvédként tevékenykedni. Alapvetően azonban mégis úgy gondolom, hogy a jogászság különösebb megrázkódtatások nélkül tudott átmenni a rendszerváltáson.

³⁰ A korábban működő Országos Érdekegyeztetési Tanács, a Gazdasági és Szociális Tanács, illetve a Gazdasági Egyeztető Fórum megszűnésével jelenleg a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács igyekszik a társadalmi párbeszéd fórumaként működni. (2011. évi XCIII. tv.)

– Új könyvének egyik fejezete a modernizáció kérdéseivel foglalkozik, és itt nyomatékosan kiemeli a nálunk még csak gyerekcipőben járó elektronikus közigazgatási rendszer létrehozásának nélkülözhetetlenségét is.

– Igen, ezzel mostanában nagyon erősen foglalkozom ezen a tanszéken, ill. a Gazdaságjogi Intézetben is. Most készült el egy stratégiai terv, és az szándékunk, hogy az Akadémia segítségével fölállítunk egy, az információs társadalom jogi kérdéseivel foglalkozó kutatócsoportot. Ez a jövő, biztosan ez a jövő. Ez azért különösen érdekes dolog, mivel a jog a kommunikációs technikával együtt fejlődött. Egykor Rómában a praetor ott ült a piactéren és szóban adott jogi véleményt, illetőleg döntött. Aztán később a katolikus egyházban glosszátorok, posztglosszátorok értelmiségi munkaként fejlesztették tovább a jogot. Aztán eljutottunk a kontinensen – nem Angliában, mert Angliában a bírói precedensjognak óriási a szerepe –, hanem a kontinensen eljutottunk a hivatalnokhoz, a bürokratához. Max Weberről van szó és a racionális jogról, amikor írott törvények nyomán formálódik a jog. És most fenyeget minket a komputerjog. Tehát teljesen át kell állni, a kommunikációs technika változásai átalakítják a jogot is. Észlelni lehet az angol, az amerikai és a kontinentális jog erőteljes közeledését. Tapasztalhatjuk a jogszerű, de nem állami technikák kibontakozását: választott bíróság, különböző becsületbíróságok, viselkedési kódexek. Ez tehát mozgásban tartja az egész jogot, átalakítja azt, egyébként éppen erről szeretnék júniusban a jogászgyűlésen előadást tartani.

– Egy korábbi előadásában viszont fenntartásait fogalmazta meg az információs társadalom azon képviselőivel szemben, akik túlzott elvárásokkal, felfokozott várakozással tekintenek a digitális jogalkotásra illetve az állam e tekintetben változó szerepére.

– Az államszervezet külön ügy, de a jog sem csodaszer. Tehát egyszerűen nincs azoknak a jogászoknak igazuk, aki azt állítják, hogy az én szakmában csak annyit kell majd csinálnunk, hogy eddig az volt odaírva a polgári törvénykönyvben, hogy „írásbeli szerződés”, most pedig majd oda kell írnom, hogy „az interneten történő szerződéskötés az írásos szerződéskötéssel esik egy tekintet alá”. És bumm, ez el is van intézve. Ez az egyik véglet. A másik véglet szerint viszont az információs társadalom problémáira, amilyenek például személyi adatvédelem, a személyiségi jogok védelme, vagy az az internettel kapcsolatos tartalmi kontroll, ezekre majd a törvényhozás fog válaszolni. Az itteni kritika tehát kétirányú. Egyrészt látható az én szakmámnak az elzárkózása a modern technikáktól, ami egyébként nem csak az információs társadalomnál tapasztalható, de a géntechnológiánál, vagy a különböző bioügyekben is megfigyelhető. A másik oldalon pedig azok vehetők észre, akik kizárólag törvénnyel akarják megoldani azt, amit viszont csak társadalmi-gazdasági eszközökkel lehetne megoldani, illetve az államtól várnak el minden beavatkozást ezen a téren. Én úgy gondolom, mind a kettő helytelen.

– Amikor úgy tekint a modernizációs problematikára, benne az elektronikus közigazgatásra vagy digitális államra, hogy ezek megoldása része lehet a rendszerváltás lezárásának is, akkor ezen azt is érthetjük, hogy itt még legalább másfél évtizednek kell eltelnie ahhoz, hogy az átalakulás minden elemében végbemehessen?

– Én úgy gondolom, hogy a rendszerváltozás intézményes folyamata az európai uniós belépésünkkel lezárult. De úgy vélem, hogy a rendszerváltozás abban az értelemben nyilván nem zárult le, hogy az idősebb generáció fejében a Kádár-rendszer még benne van, és ez öröklődik is. Ilyen értelemben tehát a rendszerváltozás valójában akkor fog lezárulni, amikor az én

nemzedékem, de szerintem még az én alattunk lévő generáció tagjai is már kihaltak. Mert szerintem még a gyermekeinkben is benne van a kádárizmus, ahogyan a Rákosi-rendszer is benne van az én nemzedékemben. Édesapám frászt kapott, ha éjjel valaki becsöngetett, tehát ez a része még valóban nem zárult le. De intézményi szempontból a magyar rendszerváltozás szerintem már befejeződött.

Jelenleg egy olyan könyvön dolgozok, amely a rendszerváltozás jogával foglalkozik, s azon rá lesz írva címlapra, hogy 1988-2004.³¹ Mert én úgy gondolom, hogy a sarokkő, az Európai Unióba való belépés. Hogy a meglévő intézményrendszert hatékonyra tegyük, eredményessé tegyük, az egy másik kérdés. De attól még ez az átalakulás már lezárult, úgy gondolom, hogy ennek vége van. Most viszont már modernizálódni kell, mint ahogy modernizálódni kell a németeknek is. Itt azért azt is látni kell – ha már azért végső soron a rendszerváltozásról kezdtünk beszélgetni – éppen Kína, meg más országok tapasztalatai alapján is, hogy itt Kelet-Európa előtt kettős, sőt, ha a mostani dolgokat is vesszük, hármas feladat áll: egyszer át kellett térni a piacgazdaságra, ami Magyarországon viszonylag a legkönnyebb volt, de mondjuk Albániában, vagy Üzbegisztánban azért nem volt olyan egyszerű. Tehát egyszer át kellett térni a polgári piacgazdaságra, egyszer át kell térni a polgári demokratikus államra, ez a második, és mindeközben modernizálódni is kellett, azaz alkalmazkodni a globalizációhoz, alkalmazkodni az európai integrációhoz és alkalmazkodni az információs társadalomhoz. Ez a három egyetlen folyamat. Ott, ahol Nyugat-Európában ez már rég megtörtént, ott csak egyetlen feladat maradt: alkalmazkodni a globalizációhoz, integrációhoz és információs társadalomhoz. Távol-Keleten, ahol a politikai demokrácia kiépítése elmaradt, és hadsereggel, diktatórikus állammal vezetnek be ultraliberális piacgazdaságot – Szingapúr, Thaiföld, Malajzia, de mondhatnám a szocialisták közül Kínát vagy Vietnámot – ott a tranzitáció csak egyetlen helyen történik meg – a gazdaságban. Nálunk gyakorlatilag egyszerre kellett a kettőt csinálni, és a kettő egymással ellentétes tendenciákat is hordoz. Nálunk tehát egy kettős tranzitáció volt, amely mellett még harmadikként modernizálnunk is kell, objektíve ebből adódnak az ellentmondások, ráadásul egy olyan emberanyaggal, amelynek a fejében benne van a Kádár-rendszer, sőt sokunknak még a korábbi is, az 1956 előtti is. Ez tehát egy nehéz, ellentmondásos társadalmi folyamat, amit nagyon gyorsan kellett megcsinálni. Az összes hiba, konfliktus stb. tulajdonképpen ebből származik. De ennek lassan vége, mert nem igaz, hogy Magyarországon „vadkapitalizmus” lenne. Vannak vadkapitalista tendenciák, néha az államnál is tapasztalhatók. De az államnak legalább úgy van szürkegazdasága ma Magyarországon, mint ahogyan a maszekoknak. Igenis, vannak vadkapitalista tendenciák, de Magyarországon nincs vadkapitalizmus. Egyébként néha még késő-sztálinista adminisztratív reflexek is működnek, de attól még a polgári jogállam kiépítése Magyarországon sikeresnek mondható.

– Szóba került, hogy az átalakulás történeti folyamata globális változásokat jelent. Vajon figyelembe veszik-e egymás tapasztalatait a különböző országok, régiók, kontinensek, egyáltalán létezik-e összehasonlító tranzitológia?

– Nyugat-Európában erősen létezik, és mi is csináltunk ilyet, amikor időnk jutott rá. Az 1997-ben megjelent „A rendszerváltozás és a privatizáció joga” című könyvemben az összes szocialista ország addigi társasági joga és privatizációs joga benne van, sőt most jelenik meg a német kiadás, amely 2003-ig tart. Tehát igenis, a saját szakmámban nélkülözhetetlen tudni, hogy a többieknél

³¹ A szocializmus, a rendszerváltozás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga Magyarországon, 1945-2005. Szubjektív jog(i)történet; HVG-ORAC, Budapest, 2007.

milyen társaságjogi megoldások vannak, mondjuk például a románoknál vagy a szerbeknél. Követjük a privatizációs megoldásokat is, és nem csak nálam van így, hanem majdnem minden területen. Az összehasonlító versenyjog terén például Vörös Imre igen sokat produkált. 1988 és 1990 között azonban még nem volt ilyen a régióban, tehát a nyugat-európai országoktól próbáltunk „lopkodni”. Én tehát a saját szakmámban, ha mondjuk, Oroszországban a polgári törvénykönyvnek megjelenik új könyve, akkor bizony én azt beszerzem, és olvasgatom, tehát ezen a területen ma már létezik komparatvizitika.

– 2006-bók visszatekintve 1989-90 Kelet-Európájára a régió többi országhoz képest gazdaságilag, jogilag, politikailag és társadalmilag hogyan teljesített Magyarország?

– Én elfogult vagyok, mert én úgy gondolom, hogy Magyarország a gazdasági liberalizáció terén messze élen járt a '80-as évek elejétől kezdve. Harminc munkavállalója lehetett már egy maszeknak Magyarországon 1980-ban, ami a többiekénél elképzelhetetlen volt, pedig a gazdaságunknak a mélytartalma, tehát az eladósodás miatt a gazdaság nagyon rossz állapotban volt. De bizonyíthatóan nem a szervezeti és jogi formák okozták ezt a rossz állapotot. A kettőt tehát el kell választani egymástól. Amikor ezeket összehasonlítjuk jelentős előnyt mutattak a magyar gazdasági jogszabályok, ezért a térségben mintának számítottak. Egy kivétellel: nyilván Kelet-Németországban a nyugat-német jogot állították helyre, ez egészen speciálisan történet, de abból is sokat lehetett tanulni, ami ott történt. Én például erősen németes vagyok, mert az egész magyar jog németes. Én tehát nem amerikai-angol alapokon, hanem német alapokon szoktam dolgozni, gondolkodni. Úgy vélem, hogy Magyarország intézményi, jogi szempontból messze a legjobban jött ki ebből a buliból, hogy így fejezzem ki magam. Persze ma már ez az előny elfogyott. Egy kis Szlovénia, mint az osztrákoknak, olaszoknak a kisöccse, ma már jobb helyzetben van, mint mi. A kis balti államocskák, Észtország, Lettország estében ez sokkal egyszerűbb volt, hiszen svéd, német tőkével megoldották. A csehek is szép lassan jönnek fölfelé. De aki például azt mondja, hogy Szlovákiában jobb a helyzet, mint Magyarországon, az nem tudja, hogy mit beszél. Úgy gondolom, hogy még most is az élcsoporthoz vagyunk, persze azért mert nekünk óriási előnyünk volt. Ma viszont már látjuk, hogy egyre kevesebb a külföldi befektetés. Na, de szinte az egészet mi kaptuk még a 1990-es évek legelején. Tehát úgy gondolom, visszatekintve az akkori időkre, hogy jól jöttünk ki ebből a dologból. 1989-90-ben jóval rosszabbat vártam. Amikor nekem Amerikában elmondták, hogy szerintük mi fog történni nálunk, akkor én sokat adtam volna azért, hogy ez a folyamat valóban ilyen békésen, relatíve nyugodtan, sikeresen végbe menjen. Mert azért azt hihette az ember, hogy ebből nagyobb csinnadratta lesz, mint ahogy a Jugoszlávoknál volt, Moldvában is nagyobb vihar támadt. Szerintem még a románok sincsenek túl igazi problémáikon, és az oroszoknál is majd csak ezután fognak jönni. Mindenesetre én úgy gondolom, hogy jól oldottuk meg a rendszerváltás feladatait.

Az interjút Sárközy Tamás 2006 októberében jóváhagyta.

